

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра археології, етнології та всесвітньої історії

К в а л і ф і к а ц і й н а р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

«Вивчення лемківської самоідентифікації в післядепортаційний період на основі усних джерел»

«Study of Lemki self-identification in the post-deportation period based on oral sources»

Виконала: здобувачка денної форми навчання спеціальності 032 Історія та археологія
Освітня програма Історія та археологія
Руда Анастасія Дмитрівна

Керівник к.і.н., доц. Петрова Н. О. _____

Рецензент к.і.н., доц. Дрогобицька О. Я.

Рекомендовано до захисту:

Захищено на засіданні ЕК № 1

Протокол засідання кафедри

протокол № ____ від _____ 2025 р.

№ ____ від _____ 2025 р.

Оцінка _____/_____/_____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувачка кафедри

Голова ЕК

(підпис) Сминтина Олена
(прізвище, ім'я)

(підпис) Бачинська Олена
(прізвище, ім'я)

Одеса 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	1
РОЗДІЛ 1	5
ЛЕМКІВСЬКА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ В ДЖЕРЕЛАХ ТА ІСТОРИОГРАФІЇ	5
1.1. Історіографічний огляд питання.....	5
1.2. Джерельна база та методологія дослідження.....	8
1.3. Особливості етнічної лемківської самоідентифікації як предмета дослідження	13
РОЗДІЛ 2	20
ПРОЦЕС АДАПТАЦІЇ У КОЛЕКТИВНІЙ ПАМ'ЯТІ ЛЕМКІВ У ПОСТДЕПОРТАЦІЙНИЙ ПЕРІОД	20
2.1. Вплив радянської дійсності на регіональну ідентичність лемків ...	20
2.2. Формування образу малої Батьківщини як спосіб адаптації.....	28
РОЗДІЛ 3	37
СПАДКОЄМНІСТЬ ЛЕМКІВСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У НАЩАДКІВ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ	37
3.1. Реінкарнація пам'яті про депортацію та лемківську культуру у житті молодшого покоління	37
3.2. Лемківська ідентичність у публічному просторі, сучасні перспективи та виклики для її збереження.....	45
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	58
ДОДАТОК А.....	67

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена потребою в глибокому вивченні етнічної самосвідомості лемків у контексті наслідків їхньої депортації, що стали результатом радянсько-польських домовленостей. Ураховуючи примусове переселення та культурну асиміляцію, процес формування і збереження лемківської ідентичності в нових соціально-політичних умовах залишається недостатньо вивченим. Зокрема, це стосується питання етнічної самосвідомості, яке є важливим для розуміння механізмів національної пам'яті, збереження культурної спадщини та впливу історичних процесів на індивідуальну і колективну ідентичність.

Дослідження фокусується на визначенні основних аспектів, на яких потрібно зосередити увагу при вивченні самоідентифікації лемків, зокрема вивчення через її усні джерела. Особлива увага приділяється формуванню образу малої Батьківщини, як категорії створеної для підтримки культурної пам'яті та адаптації до нових умов. Вивчення цього феномену дозволяє краще розкрити механізми адаптації, збереження традицій та вплив соціокультурних аспектів на процеси ідентифікації в умовах насильного переселення.

Особливо важливим і наразі малодослідженим є також аспект реінкарнації пам'яті та етнічної самоідентифікації нащадків лемків в контексті збереження культурної спадщини. Насильне переселення стало важливим чинником, який порушив багатовікові традиції і безпосередній зв'язок з рідною землею.

Самоідентифікація молодшого покоління лемків залишається недостатньо дослідженою, особливо в порівнянні з вивченими аспектами самоідентифікації лемків, що пережили депортацію, та їхніми переживаннями, пов'язаними з цією травматичною подією. Хоча питання депортованих лемків вже стало об'єктом значної наукової уваги, дослідження самоідентифікації молодшого покоління лемків потребує окремого розгляду. Це питання має свої специфічні аспекти, що пов'язані з міжпоколінним зв'язком, передачею знань і досвіду молодшому

покоління, а також їхнім прагненням долучатися до лемківської спільноти та зберігати свою регіональну ідентичність.

Мета дослідження – вивчення лемківської етнічної самоідентифікації у міжпоколінному розрізі через усні свідчення, традиції, говірку, фольклор та формування образу малої Батьківщини, її збереження та трансформації під впливом насильного переселення, а також вивчення впливу соціально-політичних змін на процеси збереження лемківської ідентичності у постдепортаційний період. Аналіз соціокультурних ініціатив спрямованих на підтримку лемківської ідентичності серед нащадків переселенців. Для досягнення цієї мети поставлені такі **завдання**:

- охарактеризувати стан наукової розробки теми та її джерельну базу;
- провести опитування на тему: «Матеріали опитування: «Лемківська самоідентифікація на основі нематеріальної спадщини»
- окреслити питання проблеми етнічної самосвідомості лемків та визначити основні напрямки наукових пошуків у цій сфері;
- дослідити лемківську регіональну ідентичність в умовах депортації та оцінити вплив соціально-політичних змін на її збереження;
- визначити роль етнічної самосвідомості в процесах інтеграції лемків у суспільствах, куди вони були переселені, та виявити категорії створені для підтримки ідентичності у процесі адаптації;
- охарактеризувати роль усних свідчень, а також переданих традицій та звичаїв у збереженні ідентичності нащадків лемків;
- виявити соціокультурні ініціативи, які сприяють входженню молодшого покоління до лемківської спільноти, та визначити їхню вагомість у підтриманні зв'язку з малою Батьківщиною предків.

Об'єктом дослідження є частина лемків та їхніх нащадків, яка внаслідок депортацій 1944-1946 рр. була виселена з етнічних земель і розселена по території України під радянським пануванням.

Предметом дослідження є процеси формування та трансформації лемківської етнічної самосвідомості, зокрема з урахуванням історичних, соціальних та культурних чинників, які вплинули на її розвиток після депортації, а також механізми збереження і відтворення лемківської ідентичності через усні свідчення, традиції, мовні практики та соціокультурні ініціативи серед нащадків лемків.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від моменту примусового переселення лемків унаслідок радянсько-польських домовленостей у 1944-1946 роках до сучасності. Особливу увагу приділено міжпоколінній передачі етнічної ідентичності, а також сучасним процесам реінкарнації пам'яті та самоідентифікації молодшого покоління лемків.

Територіальні межі дослідження включають території сучасної України, на які були переселені лемки після депортації, а також історичні лемківські землі, тобто західна частина українських Карпат та райони сучасної Польщі як певний символічний простір для формування маркеру «мала Батьківщина».

Методи дослідження. Основними методами дослідження є метод аналізу та синтезу, порівняльно-історичний, метод інтерпретації, соціологічного аналізу та системний метод.

Огляд джерел та літератури. Історіографія охоплює питання з вивчення лемківської етнічної самоідентифікації, яка досліджена в працях Мусієнко І., Любчика І., Шапаренко Ю., Фаріон І., Любовець О. У контексті дослідження депортації та адаптації лемків до нового середовища обрано праці Данилихи Н., Кабачія Р., Артимишин Ю., а також з врахуванням регіональної специфіки адаптації: Пронь Т., Онопрієнко О., Нестеренко Д. Аналіз свідчень депортованих та колективної пам'яті проведено у працях Лесюк В., Гонтар Т., Чаплик К., Халюк Л., Гриняк В. Джерельну базу склали усні історичні джерела, академічні дослідження, популярні матеріали, автобіографії, статистичні дані та соціологічне опитування. Детальний аналіз літератури та джерел подано в окремому розділі.

Апробація результатів дослідження відбулась у вигляді доповідей на наукових конференціях:

1. 80-ї звітньої студентської наукової конференції ОНУ імені І.І.Мечникова секція історії та археології, філософії та культурології. Підсекція: Етнологія.
2. XIX наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Етнічна культура в глобалізованому світі». Тематичне поле: Етнологія. Етнічна історія. Традиції та інновації в культурі етносів.
3. XX наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених "Етнічна культура в глобалізованому світі", 5-6 грудня 2024 року. Засідання 1.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів основного тексту, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг роботи – 85 сторінок, із них основний текст займає 57 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЛЕМКІВСЬКА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ В ДЖЕРЕЛАХ ТА ІСТОРИОГРАФІЇ

У цьому розділі аналізуються основні групи історіографії та джерел, що використовуються для вивчення історії та культурної ідентичності лемків в післядепортаційний період. Особливу увагу приділено усним історичним свідченням, а також академічним дослідженням, популярним публікаціям, анкетним даним та матеріалам, що видаються лемківськими громадськими організаціями. Розглядається процес формування самосвідомості лемків у контексті різноманітних аспектів, таких як політичний, географічний, культурний та психологічний.

1.1. Історіографічний огляд питання. Питання вивчення лемківської самоідентифікації, трансформації ідентичності у ХХ столітті, а також наслідки депортаційних процесів, знайшли своє відображення в історіографії як вітчизняного, так і зарубіжного походження. Відповідно до поставлених завдань з опрацьованих праць виділено кілька тематичних блоків, які, зокрема, стосуються особливостей вивчення етнічної ідентичності та самоусвідомлення лемків.

Загальний огляд проблем етнічної самоідентифікації та частково політичних факторів впливу можемо простежити у праці Мусієнко І. «Етнічна ідентичність лемків, бойків і гуцулів у сучасній історіографії» [53], де окрім лемків досліджено самоідентифікацію інших українських етнографічних груп, простежено динаміку самоусвідомлення та чинники, що впливали на його трансформацію. Окрім цього, особливу увагу приділено явищу «політичного русинства» як інструменту зміни ідентичності, що використовується в окремі історичні періоди.

До цієї ж підгрупи належить праця Любчика І. «Етнографічна група лемків в умовах суспільно-політичних трансформацій ХХ століття» [51], де автор

акцентує увагу на трансформації лемківської парадигми під впливом зовнішніх факторів як державна політика, переселення, одночасно наводячи приклади наслідків іноземного втручання, створення альтернативної «русинської ідентичності» як спосіб розщеплення традиційної ідентичності.

Соціально-психологічні виміри ідентичності обґрунтовані у працях Шапаренко Ю., де дослідниця, зокрема розкриває питання індивідуального сприйняття етнічної ідентичності, розкладає ряд автостереотипів, що притаманні кожній етнічній спільноті, для підтримання зв'язку між групою на рівні «ми» - «вони», тобто особливостей побудови етнічних меж, розкривається ставлення лемків до інших народів та розуміння відмінностей між ними [62, 63, 64].

Додатково також варто згадати праці Фаріон І. [59] та Любовець О. [49] в яких ідентичність лемків розглядається крізь призму культурної традиції, зокрема мовного питання та процесів інтеграції в загальнонаціональну українську ідентичність, а також підкреслюється роль «етнографічної пам'яті» та її ролі у формуванні сучасного бачення етнокультурної приналежності молодого покоління.

Другим формальним блоком виступають праці, які орієнтовані на аналіз політичних мотивів та соціально-демографічних наслідків часів депортації, наведено соціальну та побутову адаптацію переселених лемків. Зокрема, це праця Данилихи Н. «Політичні мотиви та наслідки переселення українців із Польщі в УРСР у 1944–1950-х рр. (на матеріалах західноукраїнських областей)» [44], де відображено комплексний характер примусового переселення як частини міждержавних домовленостей між Польщею та СРСР про вирішення «українського питання», й окрім самих передумов депортації, також і міграції всередині країни, наведено статистичні дані розселених по областях, а також побутові й адміністративні аспекти прийому в нових умовах.

Подальша адаптація переселенців є досить ґрунтовно дослідженою в українській історичній науці. У монографії Кабачія Р. «Вигнані на степи. Переселення українського населення з Польщі на Південь України в 1944–1946

роках» [65] депортацію досліджено у декількох вимірах, зокрема політичному, соціальному та культурному; автор розкриває акт депортації як вирішення національного питання на польсько-українському кордоні, під соціальним виміром досліджуються труднощі інтеграції у нове суспільство, культурний розрив між прибулим та місцевим населенням на основі архівних документів, усних історій та індивідуальних спогадів.

Артимишин Ю. у своїй монографії «Депортаційні акції 1940-х років у національній пам'яті українців: стан та перспективи дослідження» [41] розглядає депортаційний та постдепортаційний періоди у колективній пам'яті українців, аналізує образ цих подій в уявленнях самих переселенців та їхніх нащадків на основі спогадів, а також як ці спогади інтегруються в загальну національну пам'ять України. У праці репрезентовано зв'язок між регіональною та національною ідентичностями, формування образу «малої батьківщини», а також те, як тема депортацій була висвітлена в медіа, кінодокументалістиці й літературі протягом останніх років.

Окремий зріз у дослідженні становлять праці, які зосереджені на розкритті питань господарського облаштування, трудової діяльності та адаптації в конкретних містах або областях. Зокрема, це можна простежити у науковій статті Пронь Т. «“Вимушене переселення” і господарсько-побутове облаштування українців з Польщі в Україні у 1944-1946 рр.: Запорізька область» [56], де описується приклад розселення та побутової адаптації на південному-сході України. Схожа регіональна перспектива подається також у статті Онопрієнко О. «Переселенці з території Польщі 1944-1947 рр. Глухівський аспект» [55] висвітлюючи проблеми інтеграції лемків у конкретне середовище.

Комплексний аналіз переселення із Закерзоння та адаптації на східноукраїнських теренах проведено у магістерській кваліфікаційній роботі Нестеренка Д. Автор на основі різних типів джерел реконструює виклики, з якими зіштовхнулися переселенці, включно з економічною нестабільністю, соціальною ізоляцією та складністю побутової інтеграції у нові громади [54].

Виділимо також праці, що базуються на усноісторичних свідченнях та аналізі колективної пам'яті. До цього блоку належать також праці Лесюка В. [48], Гонтар Т. [42], Чаплик К. [61], Халюк Л. [60], Гриняк В. [43], які здійснили серію інтерв'ю з лемками або їхніми нащадками. Ці дослідження допомагають реконструювати індивідуальні досвіди, виявити емоційні аспекти сприйняття депортацій, а також вивчити способи трансляції колективної травми у родинній та локальній пам'яті. Окрему увагу приділено проблемам достовірності, селективності пам'яті, а також використанню усноісторичних джерел в академічному дискурсі.

Отже, аналіз історіографії продемонстрував різнобічність підходів у вивченні лемківської ідентичності від етнокультурних аспектів, колективної пам'яті та адаптаційних практик. Різноманіття історіографічної бази, що включає наукові монографії, кваліфікаційні дослідження, усноісторичні свідчення та певні регіональні студії дає підстави для формування комплексного уявлення про трансформації лемківського досвіду в ХХ столітті. Одночасно на сьогоднішній час відсутня комплексна робота з опрацюванням самоідентичності лемків молодшого покоління у поєднанні з сучасними практиками та специфікою цієї ідентичності.

1.2. Джерельна база та методологія дослідження. У роботі значним чином досліджені усні історичні джерела, які відіграють ключову роль у вивченні історії лемків, оскільки вони передають безпосередній досвід переселенців, їхні емоції та спогади. У першу чергу їх можна поділити на дві великі групи, це первинні усні джерела, тобто особисті свідчення очевидців, які пережили депортацію та адаптацію. А також вторинні усні джерела – зібрані та узагальнені свідчення, що дозволяють виявити спільні тенденції в історичному процесі.

Первинні джерела містять безпосередні свідчення очевидців, які пережили депортацію та розповідають про своє життя, сімейні традиції та способи

адаптації. Їхня цінність полягає в автентичності досвіду, емоційному забарвленні та особистому погляді на події. Велика кількість інтерв'ю у текстовому, відео- та аудіо-форматі міститься на сайті проєкту «Жива історія» (Live History) [15, 16, 21], який спрямований на збереження усної історії через записи інтерв'ю з очевидцями важливих подій. Він містить розповіді людей, які пережили депортацію, війни, репресії та інші драматичні історичні події. Свідчення, які доступні в цьому проєкті, були зібрані протягом 1990-2022 років, об'єднанні системою багаторівневого пошуку (географічному, хронологічному та тематичному), а також репрезентуються візуальні джерела з родинних архівів.

Іншим усним джерелом виступає проєкт Memory of Nations [38], який втілює в собі міжнародний архів усної історії: тут зібрані свідчення людей, які стали свідками визначних історичних подій у Східній Європі. Проєкт містить розповіді тих, хто вижив, у вигляді аудіо- чи відеозаписів спогадів. Кожен свідок представлений у формі короткої біографії та авторського тексту, який доступний під біографією як посилання на повну історію свідка, наявні архівні матеріали, а також особисті фотографії.

Серед першоджерел також виділимо культурний проєкт «Оповім ти дашто» [22], який представляє собою онлайн-архів лемківських казок, зібраних та переказаних в межах сучасного проєкту за ініціативи нащадка лемків Мишка Адамчака.

До другої групи джерел віднесімо вторинні усні джерела, тобто вже певною мірою зібрані та узагальнені усні свідчення багатьох очевидців переселення. Вартим нашої уваги цій категорії український журналістський спецпроєкт від ТСН «Скинуті під голе небо» [31], який присвячений переселенцям. Містить інтерв'ю від 8 свідків депортації українців з Польщі, включаючи лемків. Проєкт дає можливість зрозуміти наслідки депортації не на основі статистичних даних, а історіях людей, які пережили цю депортацію, усвідомити аспекти, які ще не повною мірою висвітлені в науковому просторі.

До цієї групи джерел можна віднести збірник спогадів «Вирвані з коренем: спогади переселенців», що був виданий у Збаражі та містить глибинні спогади записані зі слів п'яти переселенців, про побут, звичаї та виклики адаптації після переселення. Це цінне джерело для аналізу культурної тяглості та механізмів підтримки ідентичності в умовах примусового переселення. Також статті на інтернет-порталах, які опираються на інтерв'ю з нащадками переселенців та дозволяють дослідити рівень самоідентифікації серед молодого покоління, зокрема на порталі *LB.ua* стаття Расулової О. «За лінією пам'яті. Нащадки бойків і лемків Донбасу» [26], *Українська правда* зі статтею Рихліцького В. «Як лемки і бойки будують свою громаду на Донбасі» [27], *Торецьк.City* стаття Панасенко В. «Ми нащадки лемків зі сходу, які знову вимушено переселені» [23], *Наше слово* Пасічника Н. «Пам'ятайте одкаль ваши дідове!» [24] та *Репортер* Романська О. «Всюди без дому. Як лемки на Франківщині бережуть унікальну культуру» [29].

До третьої групи джерел можемо віднести академічні дослідження та наукові роботи, які містять більш структурний аналіз, наукові пояснення та використовують ширший історичний контекст. До цієї категорії належать такі джерела як стаття на платформі видавництва *Район. Історія* «Без права повернення додому: етапи депортації українців у 1944-1951 роках» [2], в якій окрім особистих свідчень очевидців, міститься опис політичних рішень та етапів депортації.

Також праця Віхрової Т. В. «Особливості етнічної культури лемків на Луганщині» [6], яка містить первинні дослідження про культурні процеси серед переселенців, зібрані авторкою: збереження етнічної культури, традицій, мови та ідентичності лемків після переселення. Доповнює цей список аналітичний краєзнавчий нарис «Лемки на Луганщині: сторінки історії і культури» [14], у якому висвітлено культурну адаптацію лемків на Луганщині, зокрема й через наведення спогадів очевидців депортації та їхніх нащадків, пропонує ознайомлення з традиціями сімейного і громадського побуту лемків, їх звичаями, обрядами, повір'ями, багатим і мелодійним пісенним фольклором, легендами,

переказами, ужитково-декоративним мистецтвом. Краєзнавче дослідження Мончака Л., Полиняк І., Юськів Н. «Лабова. Лемківське село нашої пам'яті» [18] про лемківське село Лабова, на основі усних свідчень та архівних документів. Дослідження Щерби Г. «Розквіт і трагедія Лемківщини» [36] як певний історичний нарис про Лемківщину ХХ століття, з аналізом соціологічних досліджень автора та спогадів виселених.

Наступною групою джерел виступають популярні та краєзнавчі статті, переважно журналістські дослідження, що аналізують пам'ять та культурну спадщину лемків у популярному форматі, орієнтовану на широке коли читачів, на основі декількох окремих історій з особистими рефлексіями автора. Це статті на платформах таких інтернет видань як *Reporters* Коціри Х. «Пуп лемківської землі» [11] та *Репортер* Романська О. «Важка паска і чорні писанки» [28].

Велика кількість статей у популярному форматі демонструє способи збереження елементів лемківської культури нащадками як *Наше слово* Русіна О. «Донька й мати створили словник лемківських говірок» [30], *Радіо Свобода* Добош Г. «Виля – Святвечір по-лемківськи» [9], *Погляд* Верес О. «Обряд лемківського весілля відтворили» [4], *Еспресо* Тарасова Д. «Христина Соловій випустила нову лемківську пісню» [34] та багато ін. Також дописи опубліковані на сторінці ГО «Вирій» у соціальній мережі Facebook, зокрема допис на тему «Як лемки Великдень святкували: ч.2» [37].

До п'ятої групи джерел відносяться автобіографії та мемуари, які включають особисті оповіді, що передають глибокі переживання переселенців, їхні думки та спогади про життя до, під час і після депортації. Зокрема автобіографія Гоч Т. «Жытя лемка» [8], у якій автор розповідає про свій досвід переселення та адаптацію до нових умов, також залучає спогади своїх односельчан, пам'ятні світлини.

До шостої групи джерел віднесемо статистичні та демографічні дані, яка охоплює офіційні кількісні показники, що документують присутність лемків в Україні та зміни в їхній чисельності. До цієї групи належать дані

Всеукраїнського перепису населення за 2001 рік [25] у якому зазначається чисельність людей, що ідентифікують себе як лемки, відносять себе до цієї етнографічної групи, станом на 2001 рік.

В окрему групу виділимо матеріали громадських організацій, їхню звітність та тематичні публікації, а саме календарі. Ця група охоплює публікації, створені безпосередньо представниками лемківських організацій або пов'язаними з ними учасниками, які фіксують життя сучасних громад, їхню культурну активність, святкування, а також ідентифікацію та саморефлексію лемків як етнокультурної спільноти. До таких джерел віднесемо інтернет сайт ГО «Молода Лемківщина» [17], «Лемківський календар» [1,7] – щорічне видання із символічним і архівним змістом, статті про лемківські заходи на сайті Байковецької сільської територіальної громади [13], звітність про лемківські фестивалі на сайті Всеукраїнського товариства «Лемківщина» [39] та ін.

В останню, восьму групу джерел віднесемо анкетні дані. Ця категорія охоплює дані зібрані через онлайн-анкети, що дозволяють зафіксувати сучасні уявлення, досвід та самоідентифікацію людей, пов'язаних із лемківською спільнотою. Загалом за допомогою гугл-форми створеної нами було опитано 10 осіб протягом кінця 2024 та початку 2025 року, географічний ареал охоплює Львівську область. Було використано анкету з поєднанням питань відкритого та закритого типу, віковий склад респондентів коливається від 15 до 60 років, у відповідності до покоління лемків: друге покоління (діти переселенців) становить частку 20% серед опитуваних, третє покоління (внуки) становить 60% та четверте (правнуки) також 20%. Відмітимо, що результати цього дослідження мають досить вузьку вибірку, але це дозволило дослідити лемківську ідентичність у молодшого покоління в конкретному географічному регіоні, тобто у Львівській області (див. Додаток А).

Загалом, оцінюючи стан джерельної бази, слід відзначити достатнє забезпечення вторинними джерелами, адже наявна значна кількість спогадів переселенців, часів самої депортації та вже подальшої адаптації. Водночас

досить складним є вивчення лемківської самоідентифікації у молодшого покоління, через відсутність комплексного дослідження їхньої інтеграції у лемківську спільноту. При цьому також наявна велика кількість статей, інтерв'ю та інших джерел, які дозволяють об'єднати свідчення в одному дослідженні.

Для досягнення зазначеної мети роботи було використано комплекс спеціальних та загальнонаукових методів, зокрема, метод аналізу та синтезу задля виокремлення типологічних груп історіографії та джерел за ознаками форми, походження, авторства та функціонального призначення, за тематикою дослідження. Порівняльно-історичний метод використаний для зіставлення інформації з різних типів джерел щодо одних і тих самих явищ, як наприклад святкування свят у переселених лемків та їхніх нащадків. Метод інтерпретації було застосовано до мемуарів та інтерв'ю задля тлумачення смислів та певних ціннісних орієнтирів у межах даної наукової проблематики. Також використано метод соціологічного аналізу при опрацюванні анкетних даних, що дозволило зафіксувати стан самоідентифікації лемків молодшого покоління та процес їхньої інтеграції у лемківську спільноту. Системний метод сприяв розгляду джерел як взаємопов'язаних елементів цілісного інформаційного поля.

В основу методології покладено такі фундаментальні принципи як об'єктивізму, щодо забезпечення неупередженості в оцінці змісту джерел, історизму, щодо врахування конкретного історичного чи соціокультурного контексту опрацьованих джерел, та комплексності, щодо врахування різноманітних існуючих форм репрезентації лемківської культури.

Підводячи підсумки варто відзначити, що ці методи та принципи дозволили здійснити структурований аналіз джерел, який розкриває широкі механізми репрезентації, збереження та свого роду трансформації лемківської культурної спадщини.

1.3. Особливості етнічної лемківської самоідентифікації як предмета дослідження. Варто відмітити, що термін «етнічна самосвідомість» на якому будується самоідентифікація є досить складним та неоднозначним, проте в

першу чергу стосується знань та самоусвідомлення особливостей свого культурного спадку, унікальності певної спільноти людей. Процес самоідентифікації відбувається під впливом досвіду соціальної взаємодії, через певний спектр сприйняття на рівні «ми» - «вони», коли особа встановлює етнічні кордони під впливом включення в групу людей, на основі почуття симпатії та лояльності по відношенню до членів тієї ж етнічної групи, формуючи певну ідентичність [62].

Водночас, коли ми говоримо про лемківську спільноту, самоідентифікація має ряд характерних чинників, які впливали в різний час на усвідомлення себе лемком, це зокрема чинники, що мають історичне, психологічне, культурне та політичне коріння.

Лемківщина як специфічний регіон та її населення є показником локальних особливостей, які не характерні жодному іншому регіону України. Зокрема, це виражалось у тому, що сама територія Лемківщини перебувала тривалий час у складних геополітичних обставинах, піддаючись іноземному впливу. При цьому нерідко локальна самосвідомість часто поступалась загальнонаціональній, зокрема у міжвоєнний період в процесі асиміляційних тенденцій польського уряду. Українці не є винятком серед інших європейських народів характерною ознакою, яких є збереження локальної особливості окремих етнографічних груп. При цьому українським етнографічним групам пограниччя характерна висока консервативність на що впливало розташування у гірських регіонах [51, 53].

Враховуючи намагання різних держав виділити цю етнографічну групу в окремий етнос, питання самосвідомості досить часто зводилось до селянської ідентичності, яка ґрунтувалась здебільшого на спільному говорі, але в подальшому змодельованій за принципом найближчої спорідненості, що включала також мову, релігію та культуру загалом [62].

Детальніше зупинимось на мовній специфіці як однієї з умов формування самосвідомості, яка пояснюється особливим географічним чинником, розташуванням поміж польськими та словацькими говірками, а також словацька

експансія у Пряшівщину, стала причиною встановлення смуги перехідних мішаних українсько-словацьких-польських говірок. Симбіозом на яких постала лемківська говірка, є одним з її маркерних ознак, на це також впливало бажання зберегти та законсервувати певне етнічне самоототоженення. Особливості говірки вперше були визначені Й.Левицьким у своїй праці за 1834 рік, де він наводить мовні особливості жителів Ясельського та Сондецького округів, вказуючи, що вони використовують говір із невеликими змінами тону та закінчень, а також кількістю виразів наближених до словацьких [59, 63 с.40-50].

У цьому випадку, як ми розуміємо, мова виступає не лише як засіб комунікації, але й як спосіб передачі традицій та звичаїв, досить частим є приклад, коли сім'ї зберігають пісні та прислів'я на рідній говірці передаючи його з покоління в покоління й таким чином підтримують свою регіональну ідентичність.

Окрім культурного та географічного чинників, як вже було сказано, на самоідентифікацію може впливати й політичний чинник, що характерно виражено в цьому регіоні. Для багатьох лемків питання ідентичності, певної локалізації етнічної самосвідомості в контексті панрусинської ідеї було пов'язано саме з поняттям українства. Однак враховуючи відсутність єдиної української держави стало наслідком того, що влада намагалась національно дезорієнтувати лемків, а їхні етнографічні особливості використовувати як чинник для асиміляторського впливу [62].

Зокрема це можна було простежити на прикладі політики Другої Речі Посполитої в міжвоєнний період, коли уряд виділив етнографічну групу поліщуків в окремий етнос, що мав протиставлятися українцям. У Закарпатті було особливо поширено питання русинства, яких активно толерувала угорська влада. Спочатку етнонім «русин» зберігався як самоназва для всього українського населення, але згодом він був замінений загальноновизнаним етнонімом «українці». Гальмуванням процесу етнічної усвідомленості населення Закарпаття вміло користувались правлячі кола країн, до яких в різні часи входив

цей край. Вони сприймали населення як рутенів, руснаків, русинів, але не як українців і це намагались нав'язати місцевому населенню. Така політизація має негативні наслідки й до сьогодні, вкладаючи у свідомість населення Закарпаття окремий історичний розвиток краю, окремий від українського народу, що впливає на спільну історичну пам'ять [49, 53].

Водночас незважаючи на іноземний вплив та нав'язані русинські ідеї, великого значення мав серед лемків і національно-українських рух, який зокрема активно проявив себе в подіях наприкінці 1930-х рр., коли лемківська молодь з Ліського, Сяноцького та Кросненського повітів вступала до лав Карпатської Січі. Лемківщина була однією з українських територій, яка перебувала під німецькою окупацією найдовше, у цей час німці намагались створити з лемків окрему націю на зразок «Goralenolku». І хоча український самостійний рух в цьому краї придушували, велика кількість лемків вступала до легальних українських організацій таких як Український Допомоговий Комітет і нелегальних як Організація Українських Націоналістів [51].

Можна простежити, що чим більшим був вплив та намагання іноземних держав придушити які локальну лемківську ідентичність, так і загальноукраїнську, в результаті це виливалось в більше протистояння та намагання законсервувати свою ідентичність усіма можливими способами. Часто також це виражалось не лише в активній боротьбі, залученні до організацій, щоб підтримувати свою ідентичність називали кооперативи або періодичні видання етнографічною самоназвою «лемко». Як, зокрема, двотижневик «Наш лемко», який виходив у Львові протягом 1934-1939 року українською мовою та лемківською говіркою, мав на меті національне піднесення населення і стримання полонізації Лемківщини [19].

Не менш важливим, на нашу думку, в процесі самоідентифікації з лемківською етнографічною групою є саме психологічний чинник, тобто наявність певних етностереотипів, які притаманні кожній спільноті людей, в залежності від їхнього місця проживання, діяльності, характеру та ін. У праці

Шапаренко Ю. [63 с.83-101, 64] виявлено та досліджено ряд автостереотипів – «думки, судження, оцінки, які стосуються власної етнічної спільноти».

Ці автостереотипи у дослідженні наведені групою лемків 1945-1978 року народження та дають повну картину уявлень про образи «ми» - «вони», вказують на детальну характеристику свого народу, протиставляючи його характеристикам іншого народу. Зокрема, лемки першого покоління з більшою частотою обирали такі характеристики, які на їхню думку притаманні лемкам, та складають певні семантичні фактори як: «по-родинному дружня щирість», тобто лемки ототожнюють свою групу із близькістю, простотою; інший фактор визначається як «природня відкритість, контактність», що характеризує їхнє ставлення до оточення, до іноетнічності; фактор «щастя повної свободи», що вказує на зв'язок лемків з їхньою Малою Батьківщиною, Лемківщиною; «доброчесність» щодо високої оцінки народів, який пройшов життєві труднощі, але зберіг свої моральні якості; «гордість самобутньої шляхетності»; «незрілість – приємна велич» про ототожнення свого життя з лемківською долею; «мужність» як одна з найбільш характерних рис лемків [63 с.83-101, 64].

Ці фактори впливають на формування та зміцнення почуття спільності, коли певна сукупність людей, пов'язана певною історичною долею і може бути визначена саме такими характеристиками. Проте окрім факторів характеристик власної спільноти, у дослідженні було наведено ставлення лемківської етнографічної групи до інших народів, що в свою чергу може показати розуміння відмінностей між ними.

При цьому виявлено позитивне ставлення лемків до інших народів, але встановлено показник «чужий народ» як критерій чужаків до якого лемки себе не зараховують. Лемки першого покоління обрали таким народом поляків, що зокрема може пояснюватись тривалими спробами асиміляції. Лемки ж другого та третього поколінь під таким критерієм мали на увазі росіян, що ймовірно пов'язано з прямим перебуванням під впливом Радянського Союзу після

насильного переселення та вже його асиміляторської політики, спробами створення образу «радянської людини» [64].

Як бачимо, психологічний чинник є досить вагомим у формування ідентичності як колективної на рівні розуміння характеристик, що притаманні групі до якої належить особа, так і індивідуальної для усвідомлення власних характеристик в межах цієї групи. Проте для цілісності образу «ми» - «вони» можна посилатися не лише на характеристики, варто також звернути загалом на такий критерій як «колективна пам'ять», яка безумовно має вагомий вплив у процесі самоідентифікації.

Сама колективна пам'ять за визначеннями дослідника М.Альббакса [46] це певні просторово-часові «межі пам'яті», які охоплюють важливі для кожної групи історичні події та образи, що мають певну часову та просторову конкретність. Ці події та образи завдяки споминам можуть поставати певними символами ідентичності для цієї групи, слугувати маркером. У таких символах може бути виражена соціальна позиція групи, яка може впливати на їхнє майбутнє. При цьому колективна пам'ять є важливим елементом для збереження унікальності групи.

Колективна пам'ять здатна об'єднувати покоління та може включати цілий ряд елементів, таких як історичні процеси, традиції, обряди та звичаї, символи, усну народну творчість та багато іншого. Ми вже згадували про роль мови не лише як засобу комунікації, але чинника передачі традиційних елементів. Розглянемо також і драматичні події, що пов'язані з лемками та займають вагоме місце в колективній пам'яті. Як ми розуміємо, акції виселення протягом 1944-1947 рр. не пройшли безслідно та стали найбільш травматичними епізодами, адже цей досвід асоціювався з втратою дому, розривом соціальних зв'язків та необхідністю адаптації до нового середовища.

Трагічні спогади в колективній пам'яті в цьому випадку слугують не лише символом для людей, що напряду переживали ці події, були їхніми учасниками, але й осмислюється молодими поколіннями, їхніми нащадками. Досить частим є

вияв, коли лемки молодого покоління ідентифікують себе з цією етнографічною групою через спогади, зокрема про насильне переселення їхніх родичів. Це досить характерний маркер, враховуючи, що не завжди у переселених лемків була нагоди забрати з собою все матеріальне, нажите на Батьківщині, тому саме спогади, які є частиною мозаїки колективної пам'яті, тут виступають основою для підтримки самоідентифікації лемків усіх поколінь [43].

Таким чином, підсумовуючи вище сказане, можемо зазначити, що вивчення лемківської локальної самоідентифікації є досить складним завданням через ряд факторів, що пов'язані зокрема з географічним розташуванням Лемківщини, різноманітними іноетнічними впливами, спробами асиміляції та стиранням локальних особливостей, що виливалось, зокрема в штучно створеній русинській ідентичності, яка пропагувала окремішність лемків від українського народу.

При цьому лемки продовжували зберігати свою локальну самоідентифікацію через передачу традицій та звичаїв, ремесл, історії, сімейних реліквій та ін. Вагомий вплив на самоідентифікацію мав також і психологічний чинник, визначення певних якостей на основі яких відбувалось ототожнення себе з конкретною спільнотою людей, а також в загальному колективна пам'ять. Після переселення зі свого звичного етносередовища саме наявність в колективній пам'яті спільного горя, яке пережили тисячі лемків, та відірваності від дому, що стало однією з основ самоідентифікації.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕС АДАПТАЦІЇ У КОЛЕКТИВНІЙ ПАМ'ЯТІ ЛЕМКІВ У ПОСТДЕПОРТАЦІЙНИЙ ПЕРІОД

У цьому розділі розкрито питання збереження регіональної ідентичності в нових геополітичних, соціально-психологічних та економічних умовах, простежено спроби підтримання зв'язку зі своєю Малою Батьківщиною у новій радянській дійсності. Досліджено так звані «офіційні спогади», які декларувались владою та показували дійсність через призму радянського способу життя, а також наративи самих переселенців про способи адаптації та новий уклад життя.

2.1. Вплив радянської дійсності на регіональну ідентичність лемків.

Зазначимо, що особливою подією, яка мала вагомий вплив на підрив локальної ідентичності лемків, були події з кінця першої половини ХХ ст., коли внаслідок радянсько-польських домовленостей було ухвалено постанову «Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території Української РСР» від 9 вересня 1944 року.

У цей час у чиновників досить часто виникли сумніви щодо етнонаціональної приналежності лемків. Важко говорити про, те яка кількість лемків співвідносила себе з українцями, адже на відміну від тих ж холмщаків та надсянців, вони були більш ізольованими, відрізнялись говіркою та іншим веденням господарства, більш активно підтримували свою регіональну ідентичність. У зв'язку з плутаниною, яка виникла щодо їхньої приналежності, у 1946 році тимчасово було призупинено переселення і представники уряду, які були відповідальні за репатріацію українського населення звернулись до Польської Академії Наук з проханням про визначення національної належності лемків, відповідь була однозначною, що вони – українці [41 с. 189, 51].

Загалом виселення тривали протягом двох років і якщо спочатку вони були добровільними, то вже згодом набули примусового характеру. Це стало дуже важким горем для людей, що не мали нагоди попрощатись зі своїм рідним краєм. Вагомим для лемків був духовний зв'язок з територією на якій проживали їхні предки, де стояла хата в якій вони жили, господарка, тому люди намагались забрати з собою якомога більша, сподіваючись що частинка дому завжди буде з ними. Одна з переселенок Ганна Левицька розповідає, як з рідним місцем прощались її близькі: «батько перед від'їздом цілував поріг рідної хати і плакав» [44], інші переселенці розповідають як «деяких жінок чоловіки виносили на руках на дорогу, насильно відривали їх від рідних стін» [44]. Переселенка Любомира Мончак – Жиліч до сих пір з болем згадує той період: «Як нас виселяли, мала я 7 років, але ніколи не забуду той день, коли військові стояли на подвір'ї і чекали, щоб ми залишили хату. Мій батько клякнув в кухні при столі: молився і плакав, а я з ним...» [18 с. 32].

Після тривалої дороги, яка також мала вагомий вплив на психіку переселенців, вони прибували на нові місця проживання, здебільшого осідали в західних областях, але також і у східних та центральних: Донецькій, Ворошиловградській (нині Луганська), Полтавській, менше в південних: Миколаївській, Одеській та Херсонській. Життя у новій дійсності було далеким від того, яким його собі представляли лемки, далеким від «обіцяного раю». Людям було важко прийняти нові умови продиктовані комуністичним урядом, умови, що були синонімами бідності, відчуження та зневажливого ставлення до себе [48].

У новій дійсності на них чекала радянська пропаганда та нові соціально-економічні чинники, які намагались протистояти консервативності лемків та нав'язати новий конструкт колгоспної людини. Зазначимо, що вже після прибуття перших переселенців в нові місця проживання серед них проводили політико-агітаційну роботу, були призначені спеціальні агітатори, які

розповідали переселенцям про п'ятирічки, нові умови життя та мали зламати їхні традиційні поняття щодо суспільства, ведення господарства [50].

Варто відмітити, що в попередньому розділі ми говорили про особливий зв'язок лемків з природою, як певний психологічний аспект їхньої ідентичності. Лемки завжди відчували велику повагу до землі, що їх годувала, з турботою ставились до всієї своєї господарки.

Тому їм було важко усвідомити чому вони повинні вступати до колгоспу, віддавати туди свою худобу, реманент, отримувати зовсім незначний шматок землі, на якому нічого не росло. Особливо важко переживали переселенці, які опинились в степових регіонах, один з переселенців так описував тутешній клімат: «Довкола, скільки сягало око, лежав нескінчений степ, ні дерев, ні хат тут не видно». Навіть у західних областях було доволі важко адаптуватись, розповідали «в нас люди були такі, ну вигляд мали, червоні таки поприїжджали сюда. А приїхали до Глібова тут ка молодьож всьо біле, аж позеленіло, бо то що повітря нема знаєш. Ну, але що зробиш річки були, річка така кам'яниста була, по камінчиках вода текла. Там були файні ліси і свіже повітря» [41 с. 108-109]. Не розуміли й люди, як правильно поводитися на новій землі, адже звичні для них землеробські практики не могли бути втілені, одна з респонденток Ольга Мінаєва, переселена з с.Дратова в Одеську область, розповідала так про свої перші враження: «Приїхали в Одесу, а там німецькі хати. Це були гарні будинки, але в них не було ні дверей, ні нічого. Була велика посуха. Хотіли щось виростити на городі, але нічого не вийшло. Все висохло» [38].

На початкових етапах адаптації, переселенці намагались оминати вступ до колгоспу, але влада вдало шантажувала їх ненаданням будинку чи земельної ділянки. Таким чином наприклад у Херсонській області до колгоспу вдалось залучити 322 людини, але не завжди вступ до колгоспу гарантував отримання вдалих наділів. Адже через зловживання у виділенні ділянок, деякі з них розташовувались далеко в степу, а їхні власники часто не підозрювали, де вони можуть знаходитися [65 с.241-249].

Крім цього, переселенці подекуди вдавались до конфліктів з місцевою владою відстоюючи свої інтереси, самотужки бажаючи розпоряджатись виробленою продукцією. Ті, у кого була невелика господарка, повинні були здавати непосильні норми, після чого людям залишалось майже нічого. Так розповідає про життя після переселення лемко Омелян Лесь: «...мали 6 гектарів, то треба було 4 з половиною тони завезти пшениці...ше м'яса треба було 54 кілограми, телятко народилося, то мало було. Курей – 300 яєць, як ти мав 20 курей, треба було 300 яєць здати. Дуже було так тяжко» [21].

Влада часто намагалась нажитись на переселенцях, щоб за допомогою їхньої господарки вирішити матеріальні проблеми колгоспів. В селах влаштовувались теплі зустрічі, невеликі сільські вечірки, на яких всі спілкувались, співали пісні, і ця дружня атмосфера повинна була позитивно вплинути на них та на рішення щодо вступу в колгосп. У більшості випадках переселенці були розчулені такими прийомами й погоджувались на вступ, на колективну працю, передавали своїх коней, корів. Проте вони вже досить швидко пожалкували про своє рішення, побачивши як до їхньої худоби ставились в місцевих колгоспах, як безжально їх напружували, голови колгоспів використовували для своїх власних цілей, а господарі навіть не могли більше претендувати на цю худобу. Лемки, які здавна звикли відстоювати своє не могли змиритися з такою долею, вступали в конфлікти, часто наптовхуючись на грубість від голів колгоспу, які могли легко заявити: «Коні не ваші, а колгоспні і ви за них не хвилюйтесь» [57].

Досить частим проявом конфронтації ставали скарги на місцеву владу від населення, мітинги та збори, зокрема у місті Пирятині Полтавської області навесні 1946 року відбулись збори за участю 66 переселенців, вони відчайдушно висловлювались щодо бажання переселитись в більш західні області, адже умови, які були створені на місцях їхнього сьогоденного проживання були жахливими. Влада не бажаючи йти на будь-які поступки, лише навпаки посилила свій агітаційний вплив, виділяючи по одному пропагандисту на невеликі

скупчення лемків-переселенців, які мали відповідати на їхні питання, проводити лекції та читати разом газети [50].

Попри те, що лемки до кінця не були згодні з господарською політикою, яку провадив Радянський союз, але зважаючи на потребу в годуванні своєї сім'ї, та проблем, які виникли через голод, що панував на усій території України протягом 1946-1947 рр., їм довелось працювати в колгоспах. Вже на перших етапах пристосування до колгоспної системи, вони показували приклад великої працьовитості та трудової дисципліни. Їхні успіхи відзначались головами колгоспів, зокрема у звіті про урожай у 1945 році голова Мелітопольського райвиконкому Запорізької області наголошував: «Влітку переселенці працювали настільки чесно, що по суті витягнули сільради зі збиранням хліба і молотьбою» [54 с.51-52].

Завзята праця переселенців зазвичай заохочувалась двома шляхами, перше це були висока виплати трудовнів, такий приклад можемо простежити у 1945 році в колгоспі «Пролетарський боєць», де було значно перевищено виконання норм сільськогосподарських робіт: робітниця Цимбал при денній нормі 300 снопів за 4 дні зв'язала 3100, Мазанов та Лихвейко при денній нормі 0,30 га протягом 18 днів скошували по 1,1-1,3 га. Такий приклад великої кількості вироблених трудовнів був поширений по усіх районах, де проживали переселенці. Іншим способом заохочення було надання кращим колгоспникам премій, просування їх на керівні посади, зокрема на заступників голів колгоспу, бригадирів, експедиторів, трактористів та ін., адже серед переселенців було й багато кваліфікованих спеціалістів. Проте звісно не завжди працьовиті люди були помічені, не завжди й вони могли скористатись можливістю підвищити свою кваліфікацію, крім того все частіше могли зазнати осуду від місцевих колгоспників, які в приватних бесідах висловлювали своє невдоволення [56].

Зауважимо, що радянська дійсність для переселенців проявилась не лише в прямих діях влади у вигляді агітації, вступу в колгоспи та насадження нового способу життя. Було також багато і непрямих дій, таких як навмисне

заплющення очей на прояви ворожнечі при взаємодії приїжджих та місцевого населення, лемки сприймалися як «чужі» через певні етнокультурні відмінності та відмінності у матеріальному забезпеченні. Натомість влада поширювала заголовки у пресі про доброзичливе ставлення до переселенців, зокрема були поширені такі заголовки як: «З великою радістю наш народ прийняв однокровних братів. Партія і уряд проявляють сталінське піклування за радянських людей», «Дякуючи радянській владі, українці об'єдналися тепер в Українській Радянській державі» [52, с.223] та багато інших.

При цьому важко остаточно сказати, що ставлення до переселенців усюди було однаковим, адже воно залежало від багатьох аспектів і не було сталим, могло змінюватись як в кращу, так і в гіршу сторону. Зокрема, це могло відбутись під впливом набуття нового соціального статусу, навіювання пропаганди або ж простих людських якостей, адже доброзичливість та безкорисливість лемків були одним із їхніх найбільш сталих характеристик.

З оповідей переселенців також можна простежити цю неоднозначність поведінки місцевого населення, подекуди воно було доброзичливим, з розповіді Івана Кирпана дізнаємось, що у Кам'янці він знайшов притулок у доброзичливих людей, які побачивши змордованих після дороги селян, взялися розвозити їх на своїх фірах по навколишніх селах, такі випадки не було поодинокими. Одночасно дізнаємось, що велика кількість переселенців зіштовхнулася зі словесними образами з боку місцевого населення, зокрема частина населення, що спочатку опинилась в східних областях УРСР зазначали, що тут населення «обзивало поляками та насміхалось як тільки могло» [42, 45].

Можна навести декілька прикладів як місцеві мешканці звертались до приїжджих, перш за все в негативному відтінку вони використовували звернення «переселенець», у нього вкладалось більше поняття меншовартості, чим розуміння процесу через який люди опинились далеко від своїх домівок. Іншими зверненнями було «західняки», «мазури» або «забужани», а якщо й вживали звернення «лемки», то з негативним контекстом, не розуміючи чому вони

переселились. Часто серед місцевих мешканців була думка, що переселенці переїздили добровільно «а отже якісь голодранці, бо хто з порядних людей залишає свої рідні місця» [45].

Як ми зауважили раніше таке ставлення було викликано, щонайменше матеріальним станом, адже люди виснажені бідняки-колгоспники досить різко та із заздрістю реагували на приїжджих, які прибували з власним майном. Особливо заздрісно вони дивились на худобу переселенців, яка порівняно з колгоспною виглядала набагато кращою, через це виникали й випадки отруєння переселеної худоби. Місцеві жителі кидали їдкі коментарі щодо подальшого майбутнього прибулих: «...я бачу що вони незадоволені нашою країною. Подивіться, дівчина років двадцять і нічого не робить, а в мене всі працюють» [65 с.264-265].

Як причина «інакшості» були певні культурні відмінності, відмітимо те, що особливо в селищах на той час більшість селян під натиском переймала радянську ментальність, тому переселенців які з гордістю розповідали як захищали свій національний дух та звичаї в Польщі, сприймали як образу для власної гідності. Під негативним ставленням до переселенців у місцевих жителів формувався образ «полячків», зокрема це було пов'язано з географічною приналежністю «українці з Польщі», а також з використанням переселенцями говірки наближеної, на їхню думку, до польської мови [65 с.249-255].

Лемки ж навпаки вороже ставились до високого рівня русифікації, який панував на нових місцях проживання. Одна з переселенок, Надія Цідило, сім'ю якої спочатку переселили на Кіровоградщину, розповіла, що тут повсюди було чути російську мову й коли вона пішла навчатись в школу в 16 років, то нічого не розуміла, і пощастило лише тому, що натрапила на хорошу вчительку [31].

Але незважаючи на власні переконання, лемки все частіше під впливом оточення могли обмежувати себе у використанні говірки, щоб вберегтись від насмішок та знущань. Подекуди такі насмішки стали причиною того, що переселені діти не могли відвідувати школу, а якщо й відвідували, то ці роки

запечатались в їхній уяві з сумом. Однією з таких людей є респондентка Анна Ріствей, яка назавжди запам'ятала як у школі всі сміялись з неї через говірку: «бо я лемківську добре знала. То я прийшла до п'ятого класу. А вчителька каже: “Хто має, — каже — півника?”, а я кажу: “Я мам”. А цілий клас давай сміятися, бо я не сказала “я маю”, а “мам”... по-лемківськи» [48].

Певні відмінності, які не прийняли місцеві люди, виражались також і в одязі, наприклад лемки, які були переселені на Донеччину чи Черкащину у недільні дні одягались як вдома, жінки в народний одяг, а чоловіки в костюми двійки чи трійки і навіть краватки, які часто привозили із заробітків в Америці, це не могло не дивувати місцеве населення, яке не звикло до таких розкошів [58].

Усі ці відмінності в укладі життя не могли не відзначитись на переселених, зрозумівши що на місцях їх чекало повне розчарування, пригноблення не лише зі сторони влади, але й місцевих мешканців, велика кількість лемків попри заборони намагалась повернутись на батьківщину, або ж принаймні в західні області. Причиною було й також те, що лемки здавна жили в одному селищі, знали одне одного, проте під час переїзду їх могли розкидати по різних селищам та колгоспам. Зокрема переселенці, що були направлені в Глухівський район розповідали, що «майже всі з одного села Верхомля Малая, де вони проживали разом досить довго, зараз вони проживають в різних місцях. Багато переселенців хочуть, щоб їх розселили всіх в одному селі» [55].

Спочатку переселенцям вдалось переїздити за допомогою дозволу мотивуючи потребами з'єднання сім'ї, погіршенням здоров'я, невідповідністю клімату, вони прагнули вирватись туди, де ще не панувала колективізація. За статистикою найбільше переселенці переїздили у Львівську область, лише з січня по вересень туди прибуло близько 3660 людей, що було майже в 9 разів більше чим заплановано на цю область. Міграції продовжувались навіть наприкінці переселенської акції та протягом 1947 року, вони також переселялись у Дрогобицьку, Тернопільську та Рівненську області. За спогадами респондентки Ірини Благовісної, яка є лемкинею у 3-му поколінні, дізнаємось як її родину

переселили на Кіровоградщину, де повністю відрізнявся уклад життя, тому дідусь «...переїхав з сім'єю у Золочівський район, де проживало багато знайомих переселенців: Завійські, Ференци, Судді, Фалатовичі, Васечко...» [44] (див. Додаток А).

Влада для обмеження самовільного переселення у листопаді 1946 року видала постанову «Про припинення самовільних переїздів з південних областей евакуйованих українців з Польщі», щоб прив'язати їх до початкового місця переселення й поступово такі переселення припинялись. Однак не такі масштабні, але подібні міграції тривали, при цьому вже після закріплення колгоспної системи після 1950 року на західноукраїнських землях, переселенці піддавались агітації та відправлялися на освоєння східних та південних земель. У більшості це були ті колишні українці з Польщі, котрі ніколи не бували в південних районах УРСР, і нічого про той край не знали [44, 57].

Таким чином, ми простежили складнощам адаптації переселенців у нових соціально-економічних умовах радянської України та їхній взаємодії з місцевим населенням на основі індивідуальних спогадів переселених, а також трактування цього процесу радянською владою. Дослідили емоційні та психологічні аспекти депортації, що значно вплинули на формування їхньої подальшої ідентичності, зокрема психологічний вплив переселення, адаптацію до нових умов: процес входження лемків у радянську систему господарства, їхнє ставлення до колективізації, розбіжності, які стали основою для напруженості у відносинах переселенців із місцевими жителями, а також спроби самовільної міграції. І попри початковий опір радянській політиці, лемки змушені були пристосовуватися до нової дійсності, однак зберігаючи власну індивідуальність. Особливу роль у реконструкції цих подій відіграють усні джерела, які дозволяють побачити історичні процеси через призму людських емоцій та особистого досвіду.

2.2. Формування образу малої Батьківщини як способу адаптації.
Розглядаючи особливості облаштування та адаптації переселенців до нових умов

проживання, можемо простежити бажання відгородитись від реального чужого світу, створюючи певний образ «малої Батьківщини».

У цей ідеалізований образ переселенці вкладали всі спогади про хороші часи, про життя до переселення, взаємини зі своєю сім'єю та громадою. Образ «малої Батьківщини» як образ дому став однією з точок опори для переселенців, якому надавали велику символічну вартість, він існував для підтримки регіональної ідентичності, перебуваючи далеко від звичних умов в яких лемки могли підтримувати її. Основними категоріями на яких формувався образ були дім-господарство, земля та природа, громада, із загалом приязними відносинами. Цей образ був певним стимулом для проживання важких часів, спомини про нього передавали у спадок, водночас адаптувавшись до нових умов, вибудувавши нове життя, переселенці найбільше звертались до цього образу в похилому віці, переосмислюючи все своє життя [41 с. 168-183].

У проведеному нами соціологічному опитуванні, половина опитуваних відповіла, що їхні родичі часто звертались до спогадів про свій рідний край, хоча не безпідставно деякі респонденти боялись згадувати своє походження через ряд небезпек. Крім цього, жоден з респондентів не вказав, що під час розмов їх розповідачів супроводжувала радість, найбільше це була ностальгія (40% опитаних) та сум (40% опитаних), що перш за все пов'язано трагічними подіями в їхньому житті й навіть після багатьох років відчуття втрати нікуди не зникло. Крім цього, важливим є також те, велика кількість переселенців так і не отримала можливість сповна попрощатись зі своїм краєм, навіть після багатьох років не всі мали нагоду поїхати в Польщу. Зокрема, лише в однієї з 10 респонденток переселені рідні отримали змогу відвідати свою малу Батьківщину, інші не змогли, бо не мали такої можливості, «[...] помирили молодими», «[...] в них вже не було здоров'я». Були й випадки, коли цілі селища були спалені й людям вже не було куди повертатись й вони не бажали ще більше кряти своє серце (див. Додаток А).

При цьому відмітимо те, що хоча на перше місце в адаптації лемків виступала нематеріальна складова, образ «малої Батьківщини» підтримувався найрізноманітнішими практиками, які допомагали зберегти культурну ідентичність, колективну пам'ять і зв'язок із рідними землями. Серед основних практик було збереження фольклору та традицій, вони продовжували розвивати свої звичаї, обряди, народні пісні, легенди та перекази, які нагадували їм про рідні землі.

Першочергово звернемо увагу на усні оповіді переселенців, які тематично завжди звертались до краєвидів «локальної вітчизни», місць, де народились оповідачі, провели свої юнацькі роки, це місце має певні географічні координати, такі як особливості ландшафту, флори й фауни, кліматичних умов. Таким чином, подібні оповіді від старшого покоління, які почули їхні нащадки, впливали на ідентифікацію зі своєю малою Батьківщиною, з місцем народження їхніх предків. Приклад такої оповіді є оповідь переселенця І.Кирпана: «Відвідуючи ті місця, які колись були моїм селом Кам'янка, під ногами я відчув рідну землю. [...] Тільки річка як і колись, спокійно несе свої води в Яселку, над головою пролітають голосисті пташки та ясне небо простягається над мальовничими горами» [60].

І хоча мала Батьківщина це не лише ландшафти, вагому роль відіграє і соціальна складова, релігія, збірний образ, який виникав перед переселенцями, коли вони думали про батьківську землю, місце свого народження. У проведеному нами соціологічному опитуванні, відповіддю нащадків переселенців щодо найчастіших споминів їхніх рідних можна виділити такі компоненти як згадки про природні ресурси поблизу яких були їхні помешкання, річки та ліси: «мамина сестра... згадувала, що у них був великий сад, в лісі багато грибів, вони мали свій ліс, багато городу» або «...у селі була річка, яка мала бистру течію. Діти перейти її не могли, тільки як переходила худоба то вони чіплялись за її хвости і так переходили річку» (див. Додаток А).

Образ малої Батьківщини передавався не лише через перекази, досить часто це були пісні, які складали самі лемки, щоб втамувати тугу за рідним домом, у них також часто з'являлись ландшафтні елементи, кількісно переважали лагідні слова, згадували також і винуватців, через яких їм доводилось залишити дім. У своїх особистих спогадах, переселенець Іван Кирпан наводить приклади пісень від своїх односельчан, з якими вони залишали власні домівки, відправлялись в дорогу, серед них простежуємо вже згаданий сюжет:

Заростають огороди,
Вільхами, вербами,
Розходяться лемки,
По світі з торбами.
Ой зелена Верховино,
Рідна наша мати,
Чого мусять твої діти
По світу блукати. [10 с. 27-31]

Як вже було простежено, розуміємо, що образ малої Батьківщини формувався у лемків з сукупності найрізноманітніших елементів, зокрема також і під впливом соціального аспекту. Підтримка вже складених протягом століть соціальних зв'язків, які існували в окремо взятих громадах, сімейні зв'язки, допомагали лемкам відчувати домашнє тепло на відстані від місць свого минулого проживання.

Один з найстійкіших принципів, якого досить часто дотримувались лемки ще живучи на історичній Лемківщині: старались не одружуватись з поляками, хоча й були селища в яких було багато змішаних сімей, до цього ставились по-різному, наприклад з розповіді відомої артистки України Ніни Байко [1 с. 96-101], сім'ю якої переселили з с.Яблониці дізнаємось, що «мамина рідна сестра Галинка вийшла свого часу за поляка проти волі своїх батьків (мама від неї відреклася). [...] то було дуже рідке явище, щоби наша дівчина вийшла заміж за

поляка. Мама ще не була замужем. І то стало величезною перепоною — тато довго думав, чи брати Магдалину за жінку, бо в неї сестра за поляком» [61]. Таким чином вони намагались пригальмувати асиміляцію з полякам, зберегти свою етнічну, мовну та релігійну окремішність.

Але не зважаючи на те, що після насильного переселення така потреба поступово зникала, лемкам все ж було важко адаптуватись до нового середовища, особливо зважаючи, що в різних регіонах України цей процес адаптації міг проходити по-різному. Тому намагання перебувати в середовищі «своїх», призводило до продовження цієї традиції, зокрема історик Роман Кабачій вказував на те, що лемки були досить ізольованими під час адаптації, як окремішня група зі своєю говіркою і традиціями, і як максимум могли одружуватись з бойками [47].

Поступово шоківий стан після переселення минав, місцеві мешканці та переселенці дізнавшись більше одне про одного, починали знаходити спільну мову, збиратись разом та утворювати сім'ї. Респондентка Любов Мельник, яка мешкала в с. Дошниця, а потім була переселена з сім'єю в Луганську область, так описує взаємини, які склались у них з місцевими: «...в нас було таке Деніжнікове і Співаковка. Два села, то там вони були такі москалі, що ми не раз казали, прозивалися, знаєш, кацапи, а вони казали – хохли. Ми як то діти. Але потім і женилися одні з другими з одного села. Ті і ті, переходили на українську мову, якою говорили» [15].

Однак, як ми розуміємо, хоча й саме час відіграв найвагомішу роль в порозумінні між цими двома категоріями населення, проте мали значення й характеристики, які лемки при цьому не втрачали. Їхня дружність та згуртованість, була ще одним зв'язком з малою Батьківщиною, вони наслідували приклади своїх батьків, з повагою ставились до праці, поширювали власні традиції. Місцеве населення завжди з подивом говорили, описуючи переселенців, що «забужани дружні... їхні чоловіки все вмюють, усе роблять самі, самі будують, самі мурують, нікого зі сторони не наймають» [45]. Такі

характеристики досить часто викликали повагу в місцевих мешканців, а їхні першочергові хвилювання зникали.

Деякі респонденти пов'язували ці зміни у ставленні до них з тим, що лемки почали навчатись, показали, що вони не надто відрізняються від інших українців, почали здобувати освіту: «[...] і коли появилася матеріальна можливість вчитися, то тоді наша молодь з переселенців пішла в різні школи і в університети. І дійсно тої молоді появилася перспектива до науки і по сьогоднішній день це не проходить» [8 с.56-72].

Поступова адаптація та перехід до нової дійсності, виливався у формування образу малої Батьківщини як відображення сімейних традицій та звичаїв, святкування звичних свят завжди знаходили місце в серці лемків, коли вони згадували про дім. Особливо радо зустрічали лемки Різдвяні свята та Великдень, з розповідей респондентів, які застали цей час на своїй малій Батьківщині, можна виділити величезну кількість індивідуальних традицій, які належали окремо взятим сім'ям, наприклад на Різдвяні свята. В однієї з респонденток Стефанії Припасняк в пам'яті про святкування вдома закарбувалось: «Особливо чекали ми вдома Різдвяних свят. [...] Ми з сестрою Іванкою малювали на папері в клітинку узорі геометричні і робили “рушники” на образи (ікони). Радості не було меж. [...] Після довго колядували і рахували “зароблені” гроші» [5 с. 20-34].

З особливим нетерпінням також очікували й Великодніх свят, хоча святкування цього періоду майже не відрізнялось від Великодня у решти українців. Однак були й свої особливості, зокрема лемки з великою строгістю дотримувались посту, у Страсний четвер серед декотрих лемківських селищ було поширено після роботи сідати до столу в пам'ять про Тайну вечерю Ісуса Христа, подекуди було 12 пісних страв. Перед світанком Великодня до церкви несли святковий кошик поділений на дві частини, господар в лляній плахті ніс три великі паски, а господиня кошик з сирами, ковбасою, яйцями, сіллю та хрінном. На Великдень всі залишались святкувати вдома, бо було повір'я згідно з яким

можна було занести біду до чужої хати в цей день. У наступні дні ходили в гості та приймали у себе родину [28, 37].

Проте основним елементом Великодніх свят, який набув у лемків особливого символізму – писанка. Здавна лемки фарбували писанки в один яскравий колір, часто зображали на них небесні світила та природні явища: Сонце, Місяць, зорі, блискавку, дощ, з часом також і рослини, люди, деякі атрибути християнства. Однак вже після переселення лемківська писанка зазнає певних змін, що першочергово стосувалось її основного кольору: все частіше з'являються писанки пофарбовані в чорний. Цей колір, на відміну від того ж Поділля, лемки не використовували, однак у зв'язку з трагічною подією та святкуванням на новому місці, відбулись певні зміни: «[...] навіть таке світле свято не могло бути таким радісним, як колись» [28].

Відмітимо також і те, що велика кількість респондентів, які залишили свої спогади, у своїй уяві пов'язують Великдень з переселенням, їх виселили у Великдень або вони приїхали до нового місця розташування на це свято. Переважна більшість цих переселенців були насильно переселенні у 1946 році, коли проводили одне з найбільших переселень, протягом січня-червня 1946 року [2]. Наприклад родину лемка Миколи Фучило з Волі Нижньої Кросненського повіту вивезли на самісінький Великдень 1946 року і замість того, щоб їсти паску вони збирались у дорогу [11]. Інша респондентка Параска Щербіцька, сім'ю, якої переселили ще у 1945 році, розповіла що вони приїхали в село Хоросткове Тернопільської області на сам Великдень: «Мама і сестра принесли з Перемелова паску і два яйця і каже: “Пішли в церкву посвятимо”» [31].

Важко лемками сприймалось те, що вони не могли святкувати так, як на своїй малій Батьківщині. Лемки мали високий рівень релігійності, на історичній Лемківщині вони ходили кожної неділі у церкву, переважно православну та греко-католицьку, що мало б також слугувати певним зв'язком на новому місці з малою Батьківщиною. Насправді ж вони опинились у повністю атеїстичному кліматі, який тоді панував у Радянському Союзі, часто вони змушені були

працювати у недільні дні замість того, щоб відвідувати церкву, навіть на свята. Досить частою була й практика докоряти у школі тим, хто ходив з батьками до церкви. Пересенка з с. Воля Цеклинська Ясельського повіту, яку переселили у Ворошиловградську область, так згадувала цю радянську дійсність: «Чи не найбільше запам'яталося, що найближча церква була за сім кілометрів... Як не хотіли переселенці на Великдень йти в поле орати, та їх примушували» [14 с.20-21, 50].

Багатьом переселенцям було важко змиритись з положенням церкви на новому місці проживання, адже вдома в них було все по-іншому. Як ми розуміємо, під впливом радянських репресій, спочатку було ліквідовано УАПЦ, а згодом у 1946 році УГКЦ, хоча залишались незгодні з такою політикою, проводились таємні богослужіння, однак поступово релігійний опір зазнавав поразки. Лемкиня Марія Іванкович, яку переселили разом з сім'єю до Тернопільської області, розповідала як місцеві церкви перетворювали на склади, де зберігали пшеницю. Велось також і переслідування людей, які намагались проводити звичні для себе святкування, розганяли вертепи, з оповіді переселенки частіше з учасниками проводили виховні бесіди [16].

Інколи лемки відвідували церкви УПЦ (МП), які були інструментами ідеологічного тиску на населення, з надією, що незабаром зможуть відродитись і їхні церкви. Лемко з с. Переможне так описував становище церкви у той час: «[...] у нас не було ніякої іншої Церкви, крім московської, людям нада було кудись ходити, і ми пішли туди, навіть пішки ходили 15-20 кілометрів, бо тут церкви спершу не було» [14 с.20-21]. Це намагання дотримуватись своїх звичних обрядів, було певним способом опору по відношенню до влади, яка їх депортувала, змусивши залишити рідний край, а тепер могла повністю заборонити елементи звичайного укладу життя.

При цьому зауважимо також і те, що лемки намагались зберегти не лише унікальні елементи календарної обрядовості, досить часто це були й певні

елементи родильної, весільної та поховальної обрядовості, які були ідентичні тим, що вони проводили на малій Батьківщині.

Зокрема, що стосується весільної обрядовості, першочерговою характерною рисою було те, що лемки зазвичай одружувались на Покрову, з минулого у них було переконання, що як Покриву покриває траву листям, землю снігом, а воду льодом, так і дівчат мусить накрити вона шлюбним вінцем. Звідси і численні прислів'я: «Свята мати, Покровонько, завинь мою головоньку, чи в шматку, чи в онучу-найшадівкою не мучу» [14 с.29-31].

Лемки на Луганщині довгий час використовували такі лемківські атрибути як топірці, коров'яр, посох. Переселенка Н.В. Терпак згадувала як на її весіллі у 1953 році втілювали лемківські традиції: «Тоді ще було, як у нас дома. Два дружби мали топірці, привезені з Польщі, якими вони “хрестили двері як молодим до шлюбу іти, молоді проходили під сокирками”». Коров'яр був на зразок весільного деревця («гільця»), який прикрашали кольоровими стрічками та квітами. Зберігався і досить специфічний обряд покривання молодої, згідно з яким на відро з водою ставили подушку, на неї кожух на який сідав наречений, а на коліна йому – молода, з якої знімали вінок та одягали хустку, це все мало сприяти легкому подружньому життю, багатству. Переймали лемки місцевий коровайний обряд, а також один із завершальних обрядів, що набув розважального характеру – забивання «чопу» [6].

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що ключовим механізмом адаптації стала збережена в колективній пам'яті «мала Батьківщина», образ якої підтримувався через усні оповіді, фольклор, традиційні практики. Цей образ мав важливе значення для лемків, особливо в контексті збереження родинних зв'язків, мови та культури. Відчуття втрати та ностальгія, що простежується в усних спогадах, свідчить про глибокий емоційний зв'язок із рідними місцями, демонструють, що мала Батьківщина виступала не лише як географічна точка, але й як емоційна категорія, яка допомагала пережити зміни.

РОЗДІЛ 3

СПАДКОЄМНІСТЬ ЛЕМКІВСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У НАЩАДКІВ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

Досліджуючи проблему збереження лемківської ідентичності після депортації, важливо не лише зосереджуватися на досвіді безпосередніх переселенців, але й аналізувати, як їхні нащадки продовжують та трансформують цю ідентичність у нових соціокультурних умовах.

Основна увага приділятиметься тому, як усні свідчення передавались між поколіннями та впливали на формування етнічної самосвідомості нащадків депортованих, чи стали вони важливою частиною цього самоусвідомлення. Також акцент зроблено на збереженні мови, традицій, родинних звичаїв, а також на ролі культурних ініціатив: фестивалів, громадських об'єднань і цифрових платформ у підтримці лемківської культури. Важливим аспектом є також вивчення ставлення нащадків до своєї ідентичності: чи вважають вони себе частиною лемківської громади.

3.1. Реінкарнація пам'яті про депортацію та лемківську культуру у житті молодшого покоління. Зважаючи на тематику даного дослідження, зауважимо, що вагомий вплив на реінкарнацію пам'яті мали та мають усні свідчення, які передаються між поколіннями, утворюючи певний міст для підтримки етнічної самоідентифікації у молодшого покоління. Варто усвідомлювати, що велика кількість нащадків лемків, знає про своє коріння саме з розповідей когось із родини, при цьому також врахуємо варіант, що не в усіх була можливість вчасно дізнатись про походження: у сім'ї ніхто про це не розповідав, а матеріальних згадок також не було.

Досить показовим стосовно цього є дані першого Всеукраїнського перепису населення 2001 р. [25], де чисельність лемків на території України становила лише 672 людини. У той час коли в Польщі за переписом 2002 р. до

лемків себе віднесли 5863 людини, а у Словаччині за 2001 р. зафіксовано 24201 осіб. На жаль, зважаючи на те, що більше переписів в Україні не було проведено, на разі важко сказати яка кількість українців визнає свою етнічну ідентичність та співвідносить себе з лемками, однак ми можемо простежити це з усних свідчень, участі в культурних і наукових заходах та багато іншого.

Наведемо також дані з проведеного нами соціологічного дослідження, відповідно до отриманої інформації шість із десяти респондентів вказали, що розповіді про походження їхньої сім'ї з Лемківщини були не частими (5 респондентів) або їх майже не було (1 респондент), при цьому одна з респонденток, яка є внучкою переселенців розповіла, що її батьки боялись згадувати своє походження, тому вона дізналась вже після їх смерті, про це розповіли мамині сестри. Також 2 з 10 респондентів вказали, що ініціаторами таких розповідей про походження їхньої сім'ї були вони самі, іншим ж розповідали бабусі, дідусі, батьки або найближчі родичі. При цьому досить показовим є той факт, що усі респонденти знають хто саме з їхньої родини мав лемківське коріння, переважна більшість дала відповідь з іменами та роками народження їхніх родичів. Також їм відомо про місця проживання своїх рідних на малій Батьківщині, 4 респондентів із 10 вказали лише повіт (Перемишльський та Сяноцький), 5 респондентів зазначили також і селище, у більшості це с. Липовець, а також с. Черемха (див. Додаток А).

Тенденція щодо пригадування своїх історичних сторінок є поширеним в лемківський постдепортаційний період, що пов'язано зокрема з радянською дійсністю, в якій опинялись лемки. Усім нащадкам відомо про навмисне переселення, зокрема наведемо в приклад свідчення респондентки з Монастирської громади: «Я є чистокровна лемкиня, всіх моїх родичів депортували з Польщі до України в 1945–1946 рр. Мамина родина вся є родом з Крениці, а татова з Крениці і с. Прегонина. Чула не раз дома про депортацію, проте не всіх моїх предків вивезли зразу на Тернопільщину, моя родина була як і виселена на Харківщину, Полтавщину, Львівщину [...]» [43].

Тобто можемо спостерігати тенденцію, що переважна більшість нащадків лемків намагається більше дізнатись про своє коріння, але ймовірно через ряд причин, особливо для нащадків у другого покоління. Це було складним процесом, від примусового переселення пройшло ще не так багато часу, тому частина переселенці переживали через можливість повторення цієї історії, вирішували не наражати себе та свою сім'ю на небезпеку.

Як вже було згадано, вагому роль для підтримки самоідентифікації відіграло відтворення традицій та звичаїв, яких дотримувались з покоління в покоління. Не останню роль саме цей аспект відіграє у нащадків лемків, зокрема на питання з нашого соціологічного опитування «Чи є у Вашій сім'ї звичаї чи традиції, яких дотримувались ще на Лемківщині?»: шестеро респондентів відповіли, що мають такі традиції та намагаються їх підтримувати.

Особливу увагу респонденти, як і переселені лемки, приділяють саме Різдвяним святкам, одна з респонденток Марія Шарма розповіла про ставлення її родини до цих свят: «За часи мого дитинства Різдво було особливим святом, в родині батька святкувалось по-іншому, аніж в родині мами, які були українцями із Львівщини». Розповідають про характерні особливості святкування «святкували скромно, але весело. Я малою пам'ятаю як на Різдво дід приносив дідух (сіно) і ми на ньому спали», «плетемо різдвяного павука, відродили цю традицію декілька років тому», а також готують страви, які готували ще їхні предки: «співаєм і готуєм страви: мастиво, бобальки, робили масло в масляні» та «[...] готую завжди картопляні голубці (хоча колись були лангоші- картопляна маса печена на листах капусти) багато співаємо пісень, а на Різдво колядуємо колядки які завжди колядували в родині» (див. Додаток А).

В одному інтерв'ю з лемкинею Наталією Лісиняк, яка займається активною популяризацією лемківською культурою, як і її мама, що була однією з засновниць товариства «Лемківщина», вона зауважила важливість традицій, адже «кожна родина має свої традиції, бо на чому ж тоді тримається світ». Респондентка зазначає, що в її сім'ї намагаються відтворювати всі лемківські

традиції, яких дотримувались її предки: «Різдво, Пасха – усе зберігаємо так, як робили наші діди-прадіди. За цим зараз стежить мій тато Іван Панцьо. Піст, умивання копійками і те, що класти під Різдвяний стіл, знає тато. За страви відповідають мама і сестра. Ми готуємо кутю таку, як у бабці, печемо м'ясо, як пік дідусь. Я вмю готувати яєчник – це на Пасху. І такого багато» [30].

Досить показовим моментом у лемківському постдепортаційному періоді є утворення так званих лемківських громад та підтримання їх нащадками. Як ми дізнались з попередніх розділів, лемкам була притаманна дружність та згуртованість, навіть перебуваючи на нових місцях поселення й часто втрачаючи зв'язок з мешканцями своїх селищ, вони намагались гуртуватись. Це ж саме відбувалось, зокрема у таких селищах на сході України як Званівка, Переможне, Верхьокам'янське, що на Донеччині.

Зі спогадів мешканців цих сіл, які є нащадками лемків та бойків, дізнаємось, що говорити про переселення до певного часу тут було не надто поширеною практикою. Одна з нащадків переселенців з села Званівка Ольга Канцір розповідає, що її мати завжди наголошувала триматись свого, але часто люди були надто заляканими, щоб дотримуватись цієї істини. Українська дослідниця бойкознавиця розглядає ці селища у першочерговому контексті бойківської громади, зазначаючи, що під час своєї експедиції на Донеччину у 1990-х рр. лемків вона там не зустрічала, там не було носіїв лемківського діалекту і, що навіть враховуючи, що приналежність могли приховувати у зв'язку зі страхом, все одно важко приховати інакшість – відрізняли говірка, вітання, традиції. Дослідниця зазначає, що наразі в селищі лише одна родина ідентифікує себе з лемками [26].

Родина, яка активно просуває лемківські традиції в Званівці, це родина Андрія Тимчака, який є нащадком переселених лемків з селища Ліскувате. Респондент зазначає, що переселенцям вдалось привести на Донеччину не лише свої звичаї, мову, але й театралізовані дійства. Вертепне театралізоване дійство це справа життя не лише Андрія, але й його батька, тому він дуже відповідально

ставиться до продовження цієї традиції. Нащадок зазначає: «Я з 4 класу ходив з Вертепом. Фактично, це був однотипний Вертеп. Із таким Вертепом я ходив кожного року десь приблизно до 30 років. Пізніше почав тренувати дітей». Вже з 2011 року Андрій разом з дружиною їздив з вертепом по сусідніх селищах та містах. Він зазначив, що дуже невелика кількість людей, ідентифікує себе лемками, але вони є, буває таке, що людина тільки перед смертю відкривається й тоді її діти зможуть більше дізнатись [27].

Дружина Андрія Тимчака, Юлія, зазначає, що окрім святкування Різдва досить цікавим є святкування Івана Купала, яке вони відтворюють. Це паління багаття, яке має назву «субітка», що повинна бути дуже високою, через яку не перестрибнеш. Лемки вважали, що субітка своїм вогнем та силою може відігнати все зло від селища, надати щедрий урожай, а хлопцям та дівчатам щастя й красу. Усі брались за руки та кружляли навколо субітки, а о дванадцятій годині вогонь гасили, розгортаючи недопалене зілля. Юлія зазначає, що місцевим дуже подобалось поєднання звичних традицій з привезеними лемківськими та бойківськими. Крім цього, родина Тимчаків у 2014 році заснувала молодіжний культурно-освітній центр «ЛЕМКО-центр» у своєму будинку, де проводили майстер-класи, семінари, тренінги, екологічні толоки, культурні акції [23].

Проте як ми знаємо, лемки були розпорошені по всій Україні, а часто навіть після переселення повертались на захід, щоб бути ближчими до своєї малої Батьківщини. Тому доречним буде також навести досвід збереження традицій в інших куточках України.

Зокрема лемківська громада Івано-Франківщини також намагається підтримувати свою етнічну самоідентифікацію, у 2012 році нащадки лемків зібрались разом, щоб відтворити лемківські різдвяні традиції [9]. На зібранні готували традиційні страви, рецепти яких отримали від своїх предків, що готували їх на історичній Лемківщині. Одна з учасниць заходу Анастасія Адамчак зауважила, що мало хто зараз готує за старовинними рецептами: картопля в мундирі разом з цибулею, пампухи з повидлом, пироги з квашеною

капустою, а також готували ритуальний хліб – крачун, киселицю – вівсяний напій до картоплі (чи пак бандурки), квасоллю з капустою, горох, узвар. Організатори зустрічі вказують на те, що досить багато лемківських традицій забувається, тому такі зустрічі потрібні, щоб їх відродити.

Основою різдвяних свят для лемків ще здавна була колядка, зараз незважаючи на те, що не усі вони були збережені, молоде покоління лемків займаються видворенням цих автентичних колядок. Зокрема можна простежити це у публікаціях у Facebook ГО «Лемківщина», одні з останніх публікацій представлений різдвяний фестиваль у Львові «Велика Коляда», на якій Народний ансамбль пісні та танцю «Лемковина» виконує лемківські колядки. Проте окрім професійного виконання на сторінці можна також зустріти імпровізовані колективи, зустрічі на яких навчають лемківських колядок та багато іншого [3].

В одному з історико-етнографічних видань «Лабова. Лемківське село нашої пам'яті» одна з респонденток, що народилась у с.Лабова у 1933 році та була переселена у 1945 році, спочатку жила у Тернопільській, а потім в Одеській області, наводить відомості про своїх односельчан та їхню долю після переселення, вказує що її батьки швидко навчались обробляти галицьку землю та свій досвід передавали нащадкам, крім цього вони дотримувались традицій та співали колядки:

Тутки лемки співають,

Подоляки іграють,

Волиняк щось міркує,

Бойко легко танцює,

Полтавець плясає,

Гуцул трембітає.

Тра-ра-ра-ра, тра-ра-ра-ра-ра [18 с. 72-75].

На фоні згадки про самоідентифікацію через продовження лемківських традицій і звичаїв, постає досить важливе питання стосовно використання лемківської говірки. Як ми зазначили у попередньому розділі, досить часто

лемки не використовували своєї говірки на новому місці проживання, адже зіштовхувались з нерозумінням з боку місцевих мешканців й інколи навіть ворожістю. Тому можна припустити, що більшість лемків не мали змогу передати інформацію про говірку своїм нащадкам, однак в деяких випадках, вона залишалась сімейною реліквією у вузькому використанні, розглянемо це на прикладі.

Зокрема, якщо враховувати дані нашого соціологічного дослідження, на питання стосовно використання в сім'ї нащадків лемків лемківської говірки відповідь дали вісім респондентів, серед них троє відповіли що їхні бабусі та дідусі, інші родичі, могли спілкуватись лемківською в щоденному житті, двоє відповіли що не знають та не розмовляють, ще троє респондентів незважаючи на те, що не використовують лемківську говірку, розуміють деякі загальні фрази, зокрема й наводять відомі вислови (див. Додаток А).

Вагомим фактором для поширення лемківської говірки в цьому випадку виступають ініціативи молодшого покоління зі створення окремих словників говірки. Для прикладу вже згадана нами Наталія Лісняк разом зі своєю мамою Стефанією Панцьо у 2015 році видала «Словник прикметникового лексикону лемківських говірок» [30]. Цей приклад напряду показує досвід збереження лемківської самоідентичності через збереження усного досвіду минулих поколінь, адже у словнику зібрано понад 1550 прикметників, які збереглися в мовленні носіїв говору. Це переважно переселенці з 20 сіл, що осіли у Жовтневому на Тернопільщині. Крім цього, до словника увійшли відбіркові прикметники з творчої спадщини лемківських письменників та поетів, зі збірників народних пісень, журналу «Загорода». Авторка відмічає, що словник можуть використовувати не лише професійні дослідники, а й всі, хто цікавиться лемківським говором навіть не маючи необхідних наукових знань.

Окрім збереження лемківської ідентичності шляхом підтримання таких елементів як історичні знання про долю своїх предків, культурні елементи, звичаї й традиції, говірку, важливим є зазначити спосіб підтримання цієї

самоідентифікації через збереження образу історичної Лемківщини. У роботі ми згадували, що раніше лемки для підтримання образу малої Батьківщини згадували про її ландшафти, особливості флори й фауни, кліматичних умов, господарське облаштування. Молоді лемки все частіше наважуються «оживити» цей образ в своїй пам'яті, тому досить поширеним є явище, коли вони здійснюють поїздки на землі своїх предків, відвідують селища, кладовища, природні об'єкти.

Доповнюючи це твердження наведемо дані з нашого соціологічного опитування, зокрема на запитання «Чи відвідували Ви коли-небудь Лемківщину? Якщо так, то які емоції у Вас виникли під час цієї подорожі?»: троє з дев'яти респондентів відповіли, що відвідували Лемківщину, інші шість респондентів – не відвідували. При цьому усі респонденти зазначили, що відчують міцний зв'язок з краєм своїх предків та хотіли б відвідати його у майбутньому, зазначаючи: «думаю, що маю зв'язок, тому хочеться відвідувати ще і ще ці землі», «хочеться побувати в інших місцях Лемківщини» та ін. (див. Додаток А).

Щорічно проводиться безліч таких поїздок, хто обирає поїздку з групою, хтось приїздить з сім'єю, або самотійно. Для прикладу також наведемо дані з дослідження Щерби І. «Розквіт і трагедія Лемківщини» в якому міститься розділ про зустріч з Лемківщиною нащадків переселених лемків, зокрема історія Роксолани та Олеся Яремкевичів, які 24 липня 1997 року відвідали Батьківщину свого дідуся Омеляна Щерби та детально описали свій досвід поїздки [36].

Також для прикладу можна розповісти про щорічну поїздку ГО «Бошани» до селища Босько, у 2023 році відбулась вже 17 така їхня поїздка в рідне селище. За сприяння ГО «Родинне дерево» відбуваються поїздки жителів міста Золочева до лемківського селища Липовець, Сяноцького повіту. Селище було повністю знищеним під час примусового виселення й до 2000 року тут ніхто не мешкав, проте поступово селище відновлюється й наразі тут мешкає близько 4 родин. Родина що мешкає в «Гудковій колибі» завжди гостинно приймають гостей з

України, у селищі з давніх-давен зберігається капличка, до якої проходить піша хода, що закінчується Святою Літургією поблизу неї [7 с. 45-47, 36].

У таких поїздках кожен здатний знайти щось для себе, адже для когось це може стати можливістю знайти інформацію про своє коріння, відвідати могили предків, хтось бажає здійснити поїздку задля заспокоєння душі й огляду рідних місць, але загалом усі хто відправляється в поїздку мають на меті закарбувати у своїй пам'яті трагічне минуле.

Таким чином, можна стверджувати, що усні свідчення, передані через покоління, відіграють ключову роль у збереженні етнічної самоідентифікації лемків, респонденти активно підтримують традиції своїх предків, зокрема спостерігається відродження лемківських традицій на заходах, таких як святкування Різдва, де готують традиційні страви та співають колядки, що підкріплює емоційну прив'язаність до своєї культурної спадщини. Тому реінкарнація пам'яті молодшого покоління лемків є складним, але важливим процесом. Збереження лемківської ідентичності відбувається через відновлення традицій, мовних практик і зв'язків з історичною Лемківщиною, що підтверджує важливість культурної пам'яті для формування самоідентифікації та підтримки етнічних коренів у сучасному контексті.

3.2. Лемківська ідентичність у публічному просторі, сучасні перспективи та виклики для її збереження. Сьогодні питання про збереження лемківської ідентичності залишається відкритим, з попереднього підрозділу ми дізнались про те, що елементи лемківської історії та культури передаються у спадок молодшому поколінню. Одночасно процес передачі та сам факт самоідентифікації себе лемками, не є надто активним, через ряд причин, що пов'язано зокрема й з тим, що лемківські елементи повинні функціонувати не лише в близькому колі родичів, на міжпоколінному зв'язку, але й у більш широкому публічному просторі. Проблема активного вивчення своєї етнічної

приналежності та поширення різноманітних ініціатив для залучення лемків різних поколінних груп є досить поширеною у сучасній лемківській спільноті.

Зокрема, задля того, щоб зрозуміти як лемки можуть дізнаватись про своє коріння, для початку розглянемо відповіді респондентів з нашого соціологічного дослідження. На питання що стосувалось того чи займаються респонденти пошуком додаткової інформації щодо Лемківщини, окрім як дізнаються з розповідей своїх родичів, вісім з дев'яти респондентів відповіли позитивно, вони навели джерела з яких переважно черпали інформацію такі як Інтернет, локальні громадські організації, лемківські фестивалі, тематична література (див. Додаток А).

Зауважимо, що досить відповідально респонденти ставляться до передачі знань про родинне походження своїм дітям, один з респондентів зауважує: «знаю нащадків переселенців з операції "Вісла", які не ідентифікують себе як лемки чи бойки, а кажуть що вони українці. Багатьом людям бракує інформації і вони не розуміють що можна бути українцем і лемком». Більшість з них вважає, що основною проблемою самоідентифікації молодшого покоління є незнання, тому потрібно активно залучати молодь до вивчення свого походження та підтримання розвитку культури, брати участь у лемківських фестивалях, влаштовувати більше заходів на державному рівні, подавати інформацію у школах, популяризувати Лемківщину через соцмережі та організовувати поїздки для молоді на малу Батьківщину їхніх предків (див. Додаток А).

Для того, щоб усвідомити на якому рівні знаходиться популяризація Лемківщини у публічному просторі, можна навести приклади створення індивідуальних та групових проєктів, які займаються цією популяризацією в найрізноманітніших напрямках.

У вирі цієї тематики варто відмітити організацію, до якої залучені лемки переважно третього покоління – це організація «Молода Лемківщина», яка заснована у 2008 році й нараховує декількох членів, водночас кількість їхніх проєктів особливо до початку пандемії збільшувалась кожного року.

В інтерв'ю з одним із засновників цієї організації від газети «Наше слово», було підняте вкрай важливе питання стосовно популяризації інформації про Лемківщину серед школярів. Враховуючи, що шкільна програма не забезпечена інформацією про Закерзоння, члени організації створили власний урок на 45-хвилин про життя, побут, стрій, архітектуру лемків. Засновник вказує, що молоде покоління прагне дізнаватись більше про своїх предків: «цікавиться, приходить, запитує, просить поради літературу, інші пишуть питання на фейсбук-сторінку, хтось приходить на наші заходи» [24]. Водночас організація ставить за мету зацікавлювати молодь не лише розважальними проектами, але й освітніми та пізнавальними.

Організація активно займається збереженням та популяризацією нематеріальних елементів лемківської культури, зокрема у них наявні такі проекти як «Лемко-співи», «Святе письмо по-лемківськи», що мають на меті залучити широке коло людей до вивчення лемківських пісень та говірки. Також вони є засновниками проектів Lemko News – огляду важливих подій, що пов'язаний з лемками та Лемківщиною, Лемківська бесіда – курс лекцій про мовні особливості у різних куточках Лемківщини, Lemko FAQ – надання розширених та ґрунтовних відповідей на найпоширеніші питання про лемків. Усі ці проекти розміщені на платформі YouTube і доступні для широкого кола глядачів, зокрема відео розміщені на платформі набирають по тисячах переглядів, що свідчить про зацікавленість діяльністю цього товариства [17].

Наразі відома також значна кількість індивідуальних проектів, що покликані формувати етнічну ідентичність з самого малечку. До таких проектів можна віднести ініціативу одного з музикантів гурту «Кораллі» Михайла Адамчака, який наразі є добровольцем медичного батальйону «Госпітальєри» Української добровольчої армії. Велику увагу Адамчак приділяє збереженню лемківської говірки, про яку він дізнався від своїх бабусь та дідуся, яких було переселено у 1945 році, адже вважає: «потрібно не лише пам'ятати історію своєї сім'ї, але й берегти родинну культуру лемків» [35].

Власноруч Михайло Адамчак записав близько 500 лемківських казок й 18 з них увійшли в його власний проєкт «Оповім ти дашто» («Розповім тобі дещо») [22]. Цей проєкт покликаний популяризувати лемківську самобутню культуру, через використання у ньому автентичної лемківської говірки в озвучуванні казок відомими лемківськими діячами, демонстрацію живописних ілюстрацій із зображенням лемківського строю та побуту, з використанням характерних для казок повчань та музичного супроводу створеного самим автором проєкту. Досить цікавим є уточнення, що кожна казка походить з різних регіонів Лемківщини, які автору передали лемки з різних частин світу, тому важливим для проєкту є законсервування тих особливостей, що притаманні місцю походження казки. Автор зазначає, що лемківська фольклорна спадщина може відійти в разі разом з її прямими носіями, тому потрібно зробити все для її збереження та популяризації вже зараз [35].

Відмітимо також і те, що молодше покоління лемків усе частіше відкриває для себе багатий світ лемківської культури через музику сучасних виконавців, які записують і популяризують традиційні лемківські пісні. Поєднуючи автентичні мелодії з елементами сучасних музичних стилів, такі артисти роблять народні мотиви ближчими й доступнішими для молоді. Проводячи паралелі з лемківською ідентичністю загалом, яка в сучасних умовах також набуває нового звучання.

У цій площині варто відмітити діяльність української співачки та авторки-виконавиці лемківських пісень – Христини Соловій, родина якої походить з Лемківщини. У ЗМІ виконавицю охрестили як «лемківська принцеса», адже вона активно виконує лемківські народні пісні в аранжуванні. Свою кар'єру співачки вона розпочала ще у 2013 році, коли взяла участь у пісенному конкурсі «Голос країни» заспівавши лемківську пісню «Горе долом ходжу». У 2015 співачка випустила альбом «Жива вода» до якого увійшли 10 народних пісень, серед яких і лемківські, написані лемківською говіркою, яку вона вивчила від мами. У 2016 році виконавиця у власному виконанні випустила лемківську пісню «Під

облачком», кліп до якої набрав близько 1 мільйона переглядів на платформі YouTube. Христина Соловій зазначила, що саме ця пісня, яку вона почула вперше в 11 річному віці, привернула її до вивчення Лемківщини та свого коріння, підкреслюючи: «Мене настільки захопилася мелодика лемківських пісень, що я бувало просто не могла заснути і не знала, куди направити цю енергію, яка в мені почала раптом вирувати» [32]. Сучасний її репертуар налічує понад 10 лемківських пісень, які щоразу поповнюються, зокрема у 2024 році було презентовано пісню «Кучерики» [34].

У цій площині активно розвивається велика кількість сольних артистів та музичних гуртів, крім Христини Соловій досить цікавим є також приклад унікального гурту «Lemko Bluegrass Band», який грає лемківські, гуцульські та галицькі пісні у стилі американського кантрі. Гурт є прикладом інтеграції традиційної музики в більш сучасну площину, поєднанні того, що на перший погляд для пересічних людей може здаватись не поєднуваним. При цьому у цих двох напрямків є значний історичний зв'язок, пов'язана зі значною еміграцією лемків до США та розвитком звичних пісенних мотивів у новому середовищі. Гітарист та вокаліст гурту так зазначив про ідею створення цього музичного гурту та напрямку його діяльності: «Ми вирішили ту нашу спадщину: лемківську чи карпатську музику подати під призмою іншої, більш популярної подачі, може, естрадової, американської, такої універсальної для усього світу» [12].

Ще однією цікавою ініціативою може слугувати приклад української акторки драмтеатру Галини Баранкевич, яка також має лемківське коріння. Спочатку вона записала альбом з лемківських пісень, назвавши його «Вигнані з раю», а після цього було створено драму-концерт з такою назвою, яка мала на меті продемонструвати історію лемків через пісню. Від часу створення вистава вже неодноразово грала на багатьох сценах, крім того на фестивалі «Порто Франко». Не зупиняючись на цьому, Галина Баранкевич разом з лемкинею Ксенією Пранничук започаткувала проєкт «Етноформація», який наразі активно збирає лемківські пісні та розвивається. Організатори не тільки займаються

збереженням та популяризацією лемківських пісень, але й також навчають співу у власній студії [29].

Відмітимо також те, що важливим засобом пізнання та переосмислення лемківської ідентичності для молодшого покоління лемків стають реконструкції традиційних лемківських обрядів: весіль, хрестин, святкових дійств, що дозволяють не лише відчувати дух предків, але й віднайти власне місце у спільноті через живий діалог із минулим. Такі реконструкції часто приурочені до певного пори року або події, організовуються на рівні місцевих лемківських громад, за ініціативи лемківських організацій або музейних працівників, які займаються лемківською експозицією, а також досить поширеним явищем є організація реконструкцій на лемківських фестивалях.

Активно займається реконструкцією лемківських обрядів громада селища Соборне, що на Тернопільщині, щороку тут організовуються «Лемківські запусти», що передавалось з покоління в покоління, адже вважалось, що не можна входити у Великій піст тримаючи образу на когось, тому обов'язково потрібно було зібратись та перепросити. З часом ця традиція перетворилась на сільські зібрання з виконанням старовинних лемківських пісень, в якій активно бере участь молодь, яка з радістю душею вчить лемківську говірку, співає пісень та вивчає обрядовість своїх предків [4].

У 2020 році родзинкою запустів стала реконструкція лемківського весільного обряду, в якому брали участь наймолодші учасники, і завдяки спогадам старожилів вдалось відтворити колоритне дійство. Наречені були одягнені в автентичні вишиванки, усі розмовляли лемківською говіркою, відбулось благословення родичів, плетення вінків, співанки свашок і дружок. Особливого затишку та настрою вечору додавали предмети домашнього вжитку, які переселенці привезли з Польщі і свято шанують донині. А завершилось дійство розрізанням короваїв. На світлинах зі святкування можна побачити велику кількість людей, що прийшли поглянути на дійство й це є досить показовим фактором, що лемківська культура зберігається й є цікавою [4, 13].

Різноманітні реконструкції влаштовують також і у музейних комплексах, наприклад музей «Лемківська садиба», що розміщений у селищі Зарічево, на основі старої лемківської будівлі 1902 року, яка надає музею ще більшої автентичності. В середині розміщується колекція лемківських побутових речей, світлини, одяг, проте цікавість музею не обмежується його експозицією та фотовиставкою, також тут влаштовуються вечорниці за участю фольклорного гурту «Карічка», який можуть відвідати усі охочі, проводять реконструкції давніх лемківських обрядів (плетіння весільних вінків з барвінку, весільний обряд «чіпчання»), майстер-класи з традиційних ремесл для дорослих та дітей [20, 40].

Окрім популяризації у вигляді індивідуальних чи колективних локальних ініціатив, варто відмітити один з найбільш поширених варіантів: популяризація через фестивалі. Ці заходи не лише об'єднують лемківську громаду над спільним завданням, але й дають змогу широкій аудиторії познайомитись з унікальними традиціями.

В Україні відома велика кількість фестивалів, що мають на меті зберегти та популяризувати лемківську культуру, проте на початку повномасштабного вторгнення в Україні одним з найбільших та популярних був фестиваль лемківської культур «Дзвони Лемківщини». Фестиваль проводиться щорічно у перший тиждень серпня за сприяння Всеукраїнського товариства «Лемківщина». Перший фестиваль було започатковано у 1999 р., але лише з третього проведення він отримав сучасну назву та постійну адресу в урочищі «Бичова» поблизу міста Монастирська Тернопільської області. У програмі фестивалю – сценічні виступи аматорських або професійних колективів, театралізоване дійство, що нагадує операцію «Вісла», запалювання вогнища на «Полі Ватра», виставки-продаж виробів народних промислів. За 20-річну історію фестивалю його відвідали близько 330 тисяч гостей, що вказує на зацікавленість лемківською культурою [39].

Враховуючи реалії в яких живуть зараз українці, фестиваль лемківської культури у Монастириську змінив свою концепцію, і вже у серпні 2024 року відбувся під назвою «Ватра нескорених». Він тривав один день і продемонстрував нерозривний зв'язок минулого та теперішнього, Ватру символічно підпалили ті, кого війна торкнулась найбільше: Лев Мончак — батько і дідусь воїнів, Мишко Адамчак сам воює, Світлана Сембрат воює ще з 2016 року і маленька дівчинка, чий тато воює. Як і раніше на фестивалі виступали фольклорні колективи, свої вироби демонстрували народні майстри, господині пригощали гостей лемківською стравою киселицею. Були також і благодійні аукціони, де збирали гроші на потреби армії, не забуваючи про те, завдяки кому є можливість влаштовувати подібні заходи [33].

Підсумовуючи варто зазначити, що не усі способи популяризації лемківської історії та культури було наведено, адже їхня кількість постійно збільшується і урізноманітнюється. Як ми розуміємо, питання популяризації лемків наразі активно підіймається у локальних та державних лемківських об'єднаннях і знаходиться не лише на рівні ширшого поширення в публічному просторі, але й збереження.

Опираючись на сказане вище, ми можемо стверджувати що лемківська молодь зацікавлена у вивченні власних коренів й активно залучається до популяризації серед своїх однолітків, сьогодні існує безліч цікавих проєктів не тільки розважального, але й повчального змісту. На прикладі таких відомих осіб як Христина Соловій та Мишко Адамчак ми можемо стверджувати, що досить важливим є те середовище в якому перебувають молоді лемки змалечку, для подальшої їхньої інтеграції у лемківську громаду та передачі цих знань. Не заважаючи на досить високий рівень популяризації, основні проблеми з якими зіштовхуються лемки на своєму шляху це наслідки відновлення після періоду коронавірусу, а також вплив сьогоденної російської агресії, а також недостатнє привернення уваги до лемківського питання на державному рівні.

ВИСНОВКИ

Проведене нами дослідження дозволило комплексно осмислити особливості формування та трансформації етнічної самосвідомості лемків у контексті примусового переселення, адаптації та міжпоколінної передачі ідентичності. Проаналізувавши наукові джерела, усні свідчення, культурні практики були окреслені ключові чинники, що впливають на збереження регіональної належності в умовах зміненого простору побутування. Узагальнення результатів дослідження відповідно до поставлених завдань дало підстави для формулювання таких висновків:

1. Дослідження лемківської самосвідомості має певний ступінь наукової опрацьованості, насамперед це стосується контексту досвіду депортації, інтеграційних процесів у нових місцях проживання та культурної адаптації. Помітний внесок у вивчення цієї тематики зробили такі дослідники як Мусієнко І., Любчик І., Данилиха Н., Кабачій Р., Артимишин Ю., Пронь Т. та ін, які зосереджували увагу на питаннях історичної долі лемків, специфіки їх етнокультурної спадщини та проблем збереження ідентичності в умовах примусового переселення.

Одночасно відмітимо те, що актуальною залишається проблема недостатнього залучення усних джерел як повноцінної наукової бази. Особливо брак помітний у дослідженні молодшого покоління, тобто нащадків депортованих лемків, їхніх особистих досвідів самоідентифікації, а також у вивченні змін ідентичності в умовах сучасного суспільства. У роботі більш цілісному розкритті цього аспекту сприяло використання різноманітних популярних статей, що розміщені на сайтах інтернет-видань, на сайтах таких ГО як «Молода Лемківщина», а також за рахунок проведеного соціологічного опитування серед молодших лемків. Загалом, джерельна база може бути істотно збагачена за рахунок усної історії, сімейних переказів, інтерв'ю, спогадів, які стають важливим інструментом реконструкції етнічної пам'яті.

2. Визначено, що лемківська самоідентифікація формувалась протягом тривалого історичного періоду під впливом політичних, культурних, психологічних чинників й наразі проблема етнічної самосвідомості лемків охоплює досить широкий спектр досліджень пов'язаних із: досвідом примусового переселення внаслідок радянсько-польських домовленостей у 1944-1946 рр., процесами адаптації у нових географічних та соціокультурних просторах, механізми трансформації регіональної ідентичності, підтримання етностереотипів пов'язаних з лемківською спільнотою та формування маркерів ідентичності. Наукові пошуки у цій сфері здебільшого сконцентровані на історичних аспектах депортації, соціальних механізмах виживання та формування внутрішньоетнічної солідарності між переселеними лемками та місцевим населенням. Проте етнопсихологічні, міжпоколінні та комунікативні аспекти, особливо в молодших поколіннях, досі залишаються на периферії уваги, попри їхню важливість для повного розуміння динаміки самосвідомості.

3. У ході дослідження було доведено, що депортація та нові соціально-політичні зміни мали вагомий вплив лемківської регіональної ідентичності. На основі усних свідчень депортованих визначено роль депортації як чинника травматичного розриву з рідним середовищем, що підірвало традиційні форми існування лемківської ідентичності, тісно пов'язаної з ландшафтом, територією, місцевими святинами та сусідською структурою.

Вимушене залишення рідної землі, непевність у нових умовах, а також примусова адаптація до радянської колгоспної системи супроводжувалися психологічним і соціальним тиском, знеціненням традиційних знань і моделей поведінки. Попри це, лемки продемонстрували неабияку працелюбність, стійкість та готовність відстоювати власну гідність і права, навіть в умовах політичного та побутового несприйняття, що показує підтримання ідентичності через психологічні характеристики. Їхнє поступове включення у нову соціальну дійсність стало складним, але важливим етапом збереження і переосмислення власної ідентичності в умовах радикальної трансформації суспільного ладу.

4. Виявлено, що етнічна свідомість лемків у післядепортаційний період виконувала подвійну функцію, адже з одного боку, сприяла збереженню культурної відмінності, через законсервування відмінностей в говірці, стилі поведінки, релігійних практик, фольклору, святкування традиційних свят, з іншого — забезпечувала платформу для м'якої інтеграції, завдяки культурним практикам, що не були чужими для решти українців, хоча й інколи зіштовхувалось з радянськими наративами. У процесі адаптації були вироблені ключові символічні категорії, які виконували ідентифікаційну функцію, зокрема категорія «мала Батьківщина», що уособлювала образ втраченої території, батьківського краю, соціальних зв'язів, що стала символом єднання лемків за межами території свого колишнього проживання. Іншими категоріями були пам'ять про своїх предків, що забезпечувала міжпоколінний зв'язок та підтримку усталених звичаїв, через спогади, перекази, фольклор.

5. Крім цього, у свою чергу усна історія стала центральним інструментом збереження ідентичності, особливо для тих поколінь, які вже не мали безпосереднього контакту з рідною землею. Спогади їхніх предків, що проявлялись у родинних оповідях, піснях, колядках, рецептах приготування традиційних страв на свята, релігійних практик, відбувалася трансляція ключових ідентифікаційних маркерів, таких як мова, історія, культурна відмінність.

Передача традицій, зокрема у формі ритуалів та святкувань, дала змогу відновити зв'язок між поколіннями, хоча часто і в символічно зміненому вигляді. У сьогоденні триває оформлення лемківських спільнот у різних куточках України, які сприяють продовженню існування лемківської ідентичності, як це відбувається у Званівці, в родині Андрія Тимчака, чи в окремих зібраннях нащадків лемків, у вигляді святкувань Різдва, для прикладу на Івано-Франківщині. Помітним є також і той факт, що все частіше молодше покоління вирішує відвідувати землі своїх предків і таким чином більше дізнатись про своє

коріння. Це дозволяє говорити про реінкарнацію пам'яті, що є частиною сучасного етнокультурного відродження.

6. Було досліджено, що в сучасних умовах перед збереженням лемківської ідентичності постають нові виклики, що пов'язані зокрема з політичною ситуацією в державі та недостатньою увагою на державному рівні до лемківського питання, при цьому важливу роль у підтримці лемківської ідентичності відіграють різноманітні культурні ініціативи, як громадські об'єднання, фестивалі, реконструкції традиційних ритуалів, культурні проєкти. У таких умовах все частіше розвивається думка, що лемківська ідентичність є не лише справою родинної пам'яті, але й також певним результатом цілеспрямованих громадських, освітніх, культурних ініціатив.

Як засвідчено у нашому дослідженні, важливим для формування та підтримання лемківської ідентичності у молодшого покоління є перебування в цьому середовищі змалечку. Цьому й сприяють такі молодіжні ініціативи на кшталт «Молодої Лемківщини», яка запустила цілу серію цікавих освітніх проєктів для вивчення Лемківщини, мистецькі проєкти Михайла Адамчака з зібранням лемківських казок та їхньою анімацією, Христини Соловій з лемківськими піснями у власному аранжуванні, Галини Баранкевич з цікавими театральними дійствами, які розповідають про долю лемків, а також музичні гурти й етнографічні реконструкції, у які досить часто залучають наймолодших представників лемків.

Ці ініціативи засвідчують, що етнічна ідентичність лемків не є застиглою традицією, а навпаки – динамічним явищем, яке постійно оновлюється та пристосовується до нових реалій. Популяризація лемківської культури в публічному просторі через музику, відеоконтент, освіту, соціальні мережі, фестивалі та обрядові дійства є ефективним засобом залучення молоді до пізнання власного коріння. Це свідчить про наявність реального потенціалу для збереження та подальшого розвитку лемківської ідентичності у XXI столітті.

Таким чином, завдання та поставлена мета були виконані: проаналізовано механізми збереження лемківської ідентичності на основі усних джерел, визначено роль родинного та публічного простору, а також охарактеризовано сучасні культурні ініціативи, що сприяють її популяризації. Дослідження підтвердило актуальність і динамічність лемківської самосвідомості у сучасному суспільстві, й важливості подальшого вивчення цього аспекту лемківської спільноти.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Байко-Сологуб Н. Зшадуючи край наших батьків. Лемківський календар 2020 рік / упоряд. М.Горбаль. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2019. с. 96-101
2. Без права повернення додому: етапи депортації українців у 1944-1951 роках. Район. Історія. URL: <https://history.rayon.in.ua/news/739953-bez-prava-povernennya-dodomu-etapi-deportatsii-ukraintsiv-u-1944-1951-rokakh> (дата звернення: 03.03.2025).
3. Велика Коляда - різдвяний фестиваль у Львові - Ukraine 2024. ГО "Лемківщина". URL: <https://www.facebook.com/share/v/12GqQr5WNBo/> (дата звернення: 19.03.2025).
4. Верес О. Обряд лемківського весілля відтворили у селі Тернопільського району - ПОГЛЯД. ПОГЛЯД. URL: <https://poglyad.te.ua/podii/obryad-lemkivskogo-vesillya-vidtvoryly-u-seli-ternopilskogo-rajonu.html> (дата звернення: 07.04.2025).
5. Вирвані з коренем [Текст]: спогади переселенців / Збараз. централіз. бібл. система, центр. б-ка, метод.-бібліогр. від., упоряд. Т. Кульпа. Збараж, 2019. с. 20-34
6. Віхрова Т. В. Особливості етнічної культури лемків на Луганщині. Шістнадцяті Сумцовські читання : зб. матеріалів наук. конф., присвяч. 90-річчю із часу заснування Харків. іст. музею, м. Харків, 16 квіт. 2010 р. С. 113–119.
7. Всеукраїнське т-во «Лемківщина», Фондація дослідження Лемківщини у Львові. Лемківський календар на 2024 рік / ред. М. Равлюк-Турчиняк. Львів: Галицька вид. спілка, 2023. С. 45-47.
8. Гоч Т. Жытя лемка: Автобіографія. Зиндранова : "СHEMIGRAFIA" Michał Łuczaj, 1999. с. 56-72

9. Добош Г. Виля – Святвечір по-лемківськи. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24442277.html> (дата звернення: 26.03.2025).
10. Кирпан І. Спогади про важкі післявоєнні роки та переселення лемків на Україну. *Лемківщина*. Кліфтон: Вид-во Фундація дослідження Лемківщини. 1992. 1 (52). с. 27-31. URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/12880-lemkivshhina-1992-ch-1/> (дата звернення: 25.02.2025)
11. Коціра Х. Reporters. | Пуп лемківської землі. Reporters. | Головне репортажне медіа України. URL: <https://reporters.media/pup-lemkivskoji-zemli> (дата звернення: 03.03.2025).
12. Крижанівська М. Львівський гурт «Lemko Bluegrass Band» поєднав кантрі з лемківськими піснями. ZAXID.NET. URL: https://zaxid.net/lvivskiy_gurt_lemko_bluegrazz_band_poyednav_kantri_z_lemkivskimi_pisnyami_n1357810 (дата звернення: 07.04.2025).
13. Лемки громади відзначили Запусти. БАЙКОВЕЦЬКА СІЛЬСЬКА ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА - вітаємо на офіційному вебсайті. URL: <https://bsr1653.gov.ua/news/1583152168/> (дата звернення: 07.04.2025).
14. Лемки на Луганщині: сторінки історії і культури : Краєзнав. нарис / ред. О. Ільїна ; уклад. О. Манягіна. Луганськ : Луган. обласна універс. наук. б-ка ім. О. М. Гор. Від. краєзнав. інформаці, 2012. с.
15. Любов Мельник - Жива історія. Проєкт Жива історія. URL: <https://livehistory.org.ua/eyewitnesses/7db06248-4260-4bb8-9acd-42c095c884b4?> (дата звернення: 27.03.2025).
16. Марія Іванкович - Жива історія. Проєкт Жива історія. URL: <https://livehistory.org.ua/eyewitnesses/c4ea43f1-0b88-45db-a56a-3df335e4ee9f> (дата звернення: 04.03.2025).
17. Молода Лемківщина. Молода Лемківщина. URL: <https://molodlem.org.ua/> (дата звернення: 31.03.2025).

18. Мончак Л., Полин'як І., Юськів Н. Лабова. Лемківське село нашої пам'яті. Івано-Франківськ: Фондації дослідж. Лемківщини в рамках серії "Б-ка Лемківщини" (число 41)., 2006. 117 с.
19. Наш лемко / М. О. Гринько // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. – Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-71007>
20. Нотатки з Перечинського музею "Карічка"- плете віночки, а ще танцює та співає. |Огородники| oGorodniki. URL: <https://ogorodniki.com/article/notatki-z-perechinskogo-muzeiu-karichka-plete-vinochki-a-shche-tantsiue-ta-spivaie> (дата звернення: 07.04.2025).
21. Омелян Лесь - Жива історія. Проєкт Жива історія. URL: <https://livehistory.org.ua/eyewitnesses/0587baff-29c8-4fd7-b839-aa1fbb86df75?> (дата звернення: 16.01.2025).
22. Оповім ти дашто. *Оповім ти дашто*. URL: <https://lemko.in.ua/> (дата звернення: 02.04.2025).
23. Панасенко В. Ми нащадки лемків зі сходу, які знову вимушено переселені. Наш будинок і культурний центр знищили – Торецьк.City. Торецьк.City. URL: <https://toretsk.city/articles/300786/lemki-donbasu> (дата звернення: 17.03.2025).
24. Пасічник Н. «Пам'ятайте одкаль ваши дідове!». Наше слово. URL: <https://nasze-slowo.pl/pamyatajte-odkal-vashy-didove/> (дата звернення: 31.03.2025).
25. Постійне населення Чисельність осіб окремих етнографічних груп українського етносу та їх рідна мова. Державний комітет статистики України. URL: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/nationality_popul2

- [/select_5/?data1=1&box=5.5W&rz=1_1&rz_b=2_1&k_t=00&botton=cens_db](#) (дата звернення: 17.03.2025).
26. Расулова О. За лінією пам'яті. Нащадки бойків і лемків Донбасу. LB.ua. URL: https://lb.ua/society/2021/01/02/474270 liniieyu_pamyati_nashchadki_boykiv_i.html (дата звернення: 17.03.2025).
27. Рихліцький В. Як лемки і бойки будують свою громаду на Донбасі. Українська правда. Життя. URL: <https://life.pravda.com.ua/projects/novi-gromadi/2017/12/13/227905/> (дата звернення: 17.03.2025).
28. Романська О. Важка паска і чорні писанки. Як зустрічати Великдень полемківськи (ФОТО). "Репортер". URL: <https://report.if.ua/kultura/vazhka-paska-i-chorni-pysanky-yak-zustrichaty-velykden-po-lemkivsky-foto/> (дата звернення: 03.03.2025).
29. Романська О. Всюди без дому. Як лемки на Франківщині бережуть унікальну культуру. "Репортер". URL: https://report.if.ua/statti/hto-perezhyv-vygnannya-nide-ne-maye-domu-yak-lemky-na-frankivshchyni-berezhut-unikalnu-kulturu/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 07.04.2025).
30. Русіна О. Донька й мати створили словник лемківських говірок. Наше слово. URL: <https://nasze-slowo.pl/donka-j-mati-stvorili-slovník-lemkivskih-govirok/> (дата звернення: 19.03.2025).
31. Скинуті під голе небо. Спогади українців про депортацію з Польщі. Новини України і світу сьогодні • Головні і останні новини дня на ТСН. URL: <https://tsn.ua/special-projects/migration/> (дата звернення: 06.03.2025).
32. Співачка Христина Соловій: моє життя змінилося, коли дізналася про своє лемківське походження | Новини | Українське радіо. Українське Радіо. URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=90295> (дата звернення: 02.04.2025).
33. Струс С. "Наша ватра незламності кличе і ми йдемо". На Тернопільщині відбувся фестиваль лемківської культури. Суспільне Тернопіль. URL:

- <https://suspilne.media/ternopil/816313-nasa-vatra-nezlamnosti-klice-i-mi-jdemo-na-ternopilsini-proveli-festival-lemkivskoi-kulturi/> (дата звернення: 14.04.2025).
34. Тарасова Д. Христина Соловій випустила нову лемківську пісню Кучерики. *espreso.tv*. URL: <https://espreso.tv/kultura-khristina-soloviy-vipustila-novu-lemkivsku-pisnyu-kucheriki> (дата звернення: 02.04.2025).
35. Терещук Г. У перервах між службою дбає про лемківську культуру. Парамедик Михайло Адамчак записує казки. Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/lemky-deportacya-folk-tradycya/33202301.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 02.04.2025).
36. Щерба Г.І. Розквіт і трагедія Лемківщини / Фондація Дослідження Лемківщини в Америці; Наукове Т-во ім. Тараса Шевченка. Львів: Вид-во Українська академія друкарства, 2011, с.301-335.
37. Як лемки Великдень святкували: ч.2. Громадська організація "Вирій". URL: <https://www.facebook.com/share/p/15p4Tv4vSn/> (дата звернення: 03.03.2025).
38. Olha Volodymyrivna Minajeva (1934). Memory of Nations. URL: <https://www.memoryofnations.eu/cs/minajeva-olha-volodymyrivna-1934> (дата звернення: 16.01.2025).
- 39.«Дзвони Лемківщини». Всеукраїнське товариство "Лемківщина". URL: <https://lemky.org.ua/index.php/kultura/festivali/dzvoni-lemkivshchini> (дата звернення: 14.04.2025).
40. «Лемківська садиба» – Зарічово. Відпочинок в Карпатах – КАРПАТИ.INFO:. URL: https://www.karpaty.info/ua/uk/zk/ug/zarichovo/museums/skansen/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 14.04.2025).

Література:

41. Артимишин Ю. Депортаційні акції 1940-х років у національній пам'яті українців: стан та перспективи дослідження: монографія / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023. 276 с.
42. Гонтар Т. Спогади як джерело вивчення історії переселення українців з Польщі до УРСР у 1944-1946 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Аліксієвця. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. № 1. С. 250–254. <https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history/issue/view/129/78> (дата звернення: 20.01.2025).
43. Гриняк В. Депортація лемків в пам'яті молодого покоління українців Монастирської міської територіальної громади Тернопільської області. *«Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»*. 2024. Т. 21, № 3. С. 1098–1111. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/issue/view/219/314> (дата звернення: 12.03.2025).
44. Данилиха Н. Політичні мотиви та наслідки переселення українців із Польщі в УРСР у 1944–1950-х рр. (на матеріалах західноукраїнських областей). *Український історичний журнал*. Київ. 2021. Вип.3. с. 103-113. URL: <https://doi.org/10.15407/uhj2021.03.103> (дата звернення: 22.01.2025).
45. Данилиха Н. Чужі серед своїх доля депортованих українців із Польщі в УРСР. *The 5th International scientific and practical conference “Fundamental and applied research in the modern world”* (December 16-18, 2020) BoScience Publisher, Boston, USA. 2020. 822 p. С. 324–332.
46. Кривда Н.Ю. Колективна пам'ять як чинник формування групової ідентичності. *Філософські обрії*: Наук.-теорет. журн. / Ін-т філософії імені

- Г. С. Сковороди НАН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Вип. 41. К. ; Полтава, 2019. с. 60-77.
47. Кромф І., Скуба В. Історик Роман Кабачій про примусові депортації українців у 1944–1951 роках. Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/istoryk-roman-kabachiy-deyaki-z-rodyn-ukrayinciv-deportovanyh-u-1944-1951-rokah-pislya-2014-roku-znovu-staly-zhertvamy-zlochyniv-kremlya> (дата звернення: 06.03.2025).
48. Лесюк В. Антропология пам'яті українців Лемківщини і Надсяння про депортацію (на матеріалах польових досліджень). *Народознавчі зошити*. 2020. Т.155. Вип. 5. С. 1022-1029. URL: <https://doi.org/10.15407/nz2020.05.1022> (дата звернення: 22.01.2025).
49. Любовець О. М. Національна пам'ять в Україні: регіональний аспект. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 6. С. 117-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ntip_2013_6_13 (дата звернення: 09.01.2025)
50. Любчик І. Д. Депортовані лемки в тенетах радянської післявоєнної пропаганди. *Проблеми всесвітньої історії*. 2022. № 2. С. 115-127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prwh_2022_2_8 (дата звернення: 16.01.2025)
51. Любчик І. Д. Етнографічна група лемків в умовах суспільно-політичних трансформацій ХХ ст. *Інтелекція і влада*. Серія: Історія. 2014. Вип. 30. С. 185-196. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2014_30_21 (дата звернення: 15.01.2025)
52. Любчик І. Лемківщина та лемки в Новітній історії Центрально-Східної Європи: суспільно-політичний дискурс : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Львів, 2021. 431 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Liubchyk_Ihor/Lemkivschyna_i_lemky_v_novitni_i_istorii_Tsentralno_Skhidnoi_Yevropy_suspilno-politychnyi_dyskurs.pdf?PHPSESSID=pnl30o2f8vnbc725dbfcsv763 (дата звернення: 20.01.2025).

53. Мусієнко І. В. Етнографічні групи лемків, бойків та гуцулів у сучасній історіографії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Сер. : Історія. 2011. № 965, вип. 43. С. 109-118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIS_2011_965_43_14 (дата звернення: 09.01.2025)
54. Нестеренко Д. Переселення українців із Закарпаття у 1944-46 рр. та їх адаптація на східних теренах УРСР : Кваліфікаційна робота здобувача вищої освіти другого (магістерського) рівня. Київ, 2023. 73 с. URL: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5572/1/Кваліфікаційна_робота_Нестеренко%20Д.М..pdf (дата звернення: 17.01.2025).
55. Онопрієнко О. Переселенці з території Польщі 1944-1947 рр. Глухівський аспект. *Сіверщина в історії України*. 2013. № 6. С. 506–509. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviu_2013_6_132 (дата звернення: 20.01.2025).
56. Пронь Т. “Вимушене переселення” і господарсько-побутове влаштування українців з Польщі в Україні у 1944–1946 рр. : Запорізька область. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя* : Просвіта, 2009. Вип. XXV. 252 с. С. 98–105. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/2004/1866> (дата звернення: 17.01.2025).
57. Пронь Т. Взаємовідносини українців, депортованих з Польщі в Україну в 1944—1946 рр., у трикутнику «громада — влада — переселенці». *Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії*, 2012. Т. 39. С. 101-121.
58. Скаврон Б. Вигнанці з утраченого краю. Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/51730> (дата звернення: 20.01.2025).
59. Фаріон І. Національно-етнічна ідентичність - основа буття (лемки як етнічна група в мозаїці українства). *Актуальні напрями дослідження Лемківщини: історія, постаті, говір* : матеріали IV Міжнар. наук. конф., (Ужгород, 3-5 трав. 2008 р.) / Світ. Федерація Укр. Лемків. Об-нь, Всеукр.

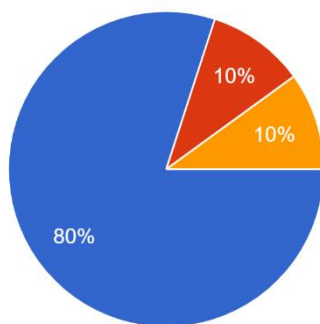
- т-во "Лемківщина" [та ін.]; [упоряд. М. Гнатюк; ред.: О. Рим'як, М. Гнатюк]. Львів: УАД, 2008, с.47-51. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020818> (дата звернення: 09.01.2025)
60. Халюк Л.М. Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння: жанрово-тематична специфіка, художні особливості. К., 2013, 208 с. (https://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/monografiji/2013/Haluk_usni_nar_opovid.pdf)
61. Чаплик К. Хроніка депортацій 1944-1946 рр. очима лемків (зі спогадів переселенців). *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 3 (312). С. 96–100.
62. Шапаренко Ю. В. Історичні та соціально-психологічні чинники розвитку етнічної самосвідомості лемків. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 10, Вип. 27. С. 645-654. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appsuh_2015_10_27_63 (дата звернення: 10.01.2025)
63. Шапаренко Ю. В. Соціально-психологічні особливості етнічної самосвідомості лемків: дис. канд. психол. наук: 19.00.05. Київ, 2017. 221 с. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/dis_Shaparenko.pdf (дата звернення: 09.01.2025).
64. Шапаренко Ю. Семантична диференціація авто- та гетеростереотипів у етнічній самосвідомості лемківського народу. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2017. Вип. 1. С. 75-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2017_1_14 (дата звернення: 13.01.2025)
65. Kabaczij R. Wygnani na stepy. Przesiedlenia ludnosci ukrainskiej z Polski na poludnie Ukrainy w latach 1944–1946. Warszawa : Związek Ukraińców w Polsce, 2012. 382 p. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/28149/file.pdf> (дата звернення: 20.01.2025).

ДОДАТОК А

Матеріали опитування: «Лемківська самоідентифікація на основі нематеріальної спадщини»

Дозволяю використати отриману від мене інформацію....

10 відповідей

- у повній мірі
- частково (без зазначення особистих даних)
- повній мірі

1. Вкажіть свої П.І.Б та рік народження

10 відповідей

Мартиняк Оксана Володимирівна, 1969 р.н.

Варяно-Смаль Наталія Михайлівна

Смаль Вадим Мар'янович

Благовісна Ірина Любомирівна

Брояко Андрій Іванович 1978

Мудрик Галина Федорівна, 1959р.н.

Владика Ольга Ярославівна 1974 р.н

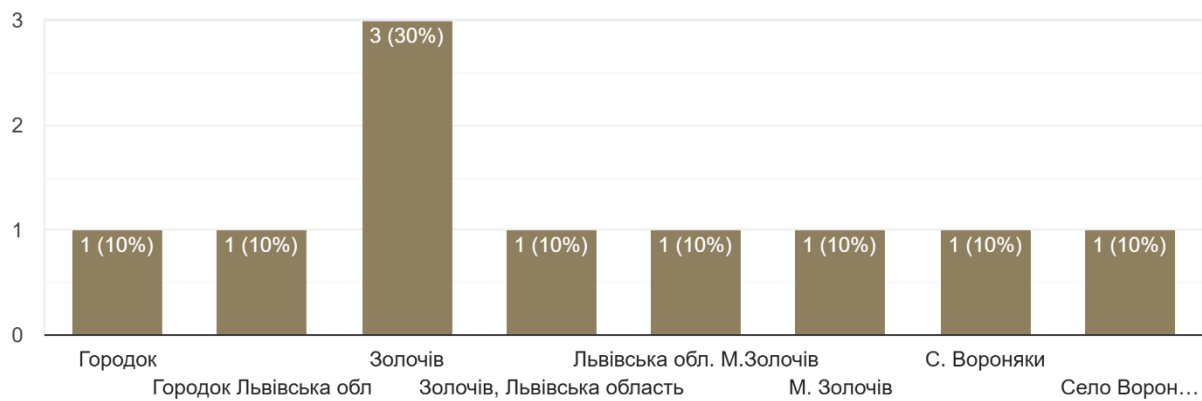
Шарма (дівоча Вар'яно) Марія Ярославівна

Руда Оксана Ярославівна, 08.04.1983

Стадник Галина Ільківна 1956

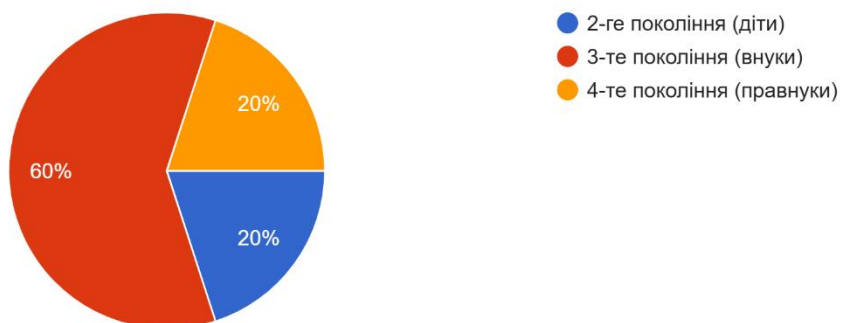
2. Назвіть своє місце народження (можна лише місто або селище, без конкретної адреси) та місце проживання, якщо Ви переїздили.

10 відповідей

3. Яке покоління лемків Ви представляєте?

10 відповідей

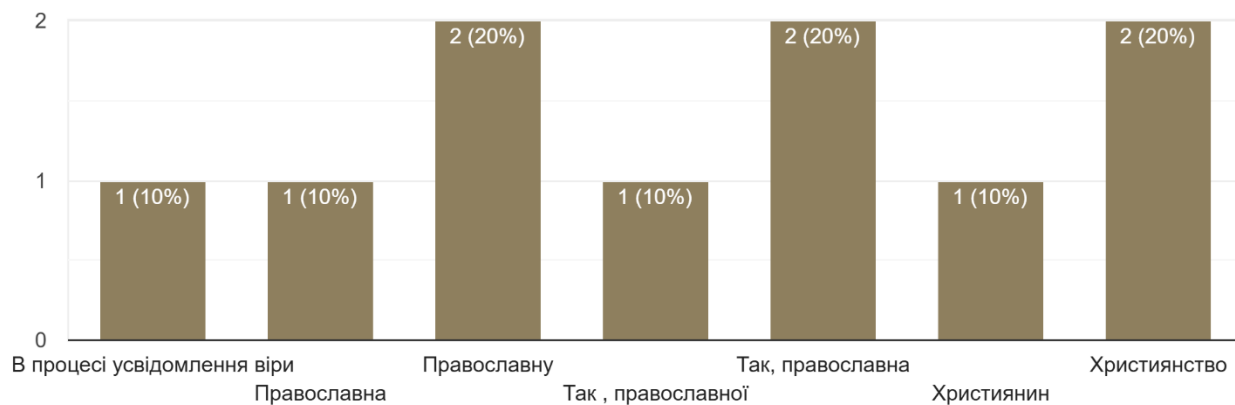
4. Скажіть, будь ласка, яка самоідентифікація є для Вас найважливішою у першу чергу? Ким Ви себе відчуваєте? (українець/українка, лемко/лемкиня, мешканець/мешканка свого містечка, селища, свій варіант)

10 відповідей

Українка
Українець
Українка
Лемкиня
Українка з лемківським корінням
Українка-лемкиня
Українка батьки якої депортовані з Лемківщини

4. Чи віруюча Ви людина? Якщо так, то яку віру Ви сповідуєте?

10 відповідей

5. Розкажіть, хто саме у Вашій родині мав лемківське походження, родичі по лінії матері, родичі по лінії батька, або обоє? (вказіть, будь ласка, їх П.І.Б. та рік народження)

10 відповідей

По лінії матері- батьки: Яворницький Василь Миколайович, 1904р.н., Яворницька Анастасія Василівна, 1910р.н.

Родичі по лінії батька дідусь Варянюк Ілько Дмитрович 1930 р.н. та бабуся Копій Марія Іванівна 1925 р.н.

по лінії матері, Копій Марія Іванівна(1930-1966),Варянюк Ілько Дмитрович(1925-1982)

По материнській лінії

Мати Брояк (Колодка) Ольга Володимирівна 1958

По обох сторонах Батько і Мати. Стефура Федір Онуфрієвич,1912р.н., Френц Анастасія Теодорівна,1926р.н.

Родичі по лінії матері Легоцькі Анна і Микола(бабця і дідусь) 1903 і 1904 р.н.

Батько, Вар'янюк (змінено на Варянюк) Ярослав Миколайович

Родичі по лінії мами

Батько Варянюк Ілля Дмитрович1925, Копій Марія Іванівна 1930 року

6. Хто був ініціатором розповідей про Лемківщину, про лемківське походження у Вашій сім'ї?
Чи часто у Вас були такі розмови?

10 відповідей

Я ініціатор, не було частих розмов

Не часто , ініціатором була я

дідо,не часто

Дідусь, мама, тато

Майже не було

Батьки розповідали і часто згадували про свій дім, про Лемківський край.

Боялись говорити або говорили мало , а пізніше розказували мамині сестри Анастасії, Єва, Ганна, Марія

Батько, його батьки (мої баба і дідо), родина по татовій лінії

Мама

Бабуся Варянка Юстина Дмитрівна кожний день

7. Якщо ініціаторами таких розмов були Ваші дідусі або бабусі, то які емоції їх супроводжували під час розповідей?

10 відповідей

8. Чи відомо Вам у якому повіті, селищі в Лемківщині проживали Ваші дідусь/бабуся (інші родичі)?

10 відповідей

Село Липовець, Сяноцького повіту, Польща

Сяницький повіт

Сяноцький повіт

С. Липовець Санокського повіту

Перемишль

Так, Сяноцький повіт.

Сяноцький повіт с. Черемха

Село Липовець Сяноцького повіту

Так

Плід Сянок село Липовець

9. Чи розповідали у Вашій родині про переселення? Якщо так, чи можете Ви переповісти основні події, що стосувались цього насильного переселення? (у якому році та порі воно відбулось, хто їх про це сповістив, що з речей їм вдалось взяти, в яких умовах вони їхали на нове місце призначення, куди прибули та яким було ставлення місцевих мешканців)?

7 відповідей

В 1946 році, осінь, везли в багажних вагонах, сім'я Яворницького Василя в кількості 8 чоловік, з них 6 дітей, прибули в село Воронки, Золочівського району, ставлення було не дуже добре, їсти не було що. Дід був письменний, в Польщі був дяком в церкві, то в селі взяли на роботу комірником в колгоспі, поселили в одну невелику кімнату будинку поляків, які за якийсь час виїхали. З розповідей матері жили дуже скромно, одна сукенчина, важко пережили зиму. Та лемків в село Воронки переїхало багато, то не давали себе ображати місцевим.

1945 рік, моїй мамі було 7 років, їхали взимку возом до потяга, діти померзли, давали їм глоток горілки, щоб не хворіли. Офіційно повідомили, що їдуть у Дніпропетровську область, по дорозі сказали, що везуть у Донецьку область, а фактично привезли у Кіровоградську. Багато людей не поїхало, та дідусь сказав, що рано, чи їздно виселять всіх насильно, а зараз хоча можна щось взяти з собою. На новій землі абсолютно всі розмовляли російською, зловживали алкоголем, працювали у неділю, до церкви не ходили. Через рік дідусь вирішив їхати на Захід Урраїни. Голова сільради просив залишитись, обіцяв посаду в сільраді, бачив працьовитість дідуса, обіцяв дітей влаштувати у інститути, та діду з сін'єю не міг жити серед чужої мови і чужих людей (неукраїнців). Переїзав з сім'єю у Золочівський район, де проживало багато знайомих переселенців: Завійські, Ференци, Судді, Фалатовичі, Васечко, та інші.

Не розповідали

Це була трагічна сторінка для всіх моїх Батьків, Бабців і Дідусів. Важке переселення пережили вони, жахливі умови і довга дорога (хоча віддаль 350км.) Багато своїх речей залишили (особливо с/г інвентар) не було можливості взяти, адже скільки візьмеш на підводі. Коли приїхали за призначенням, люди ставилися по різному, одні з співчуттям, допомагали чим могли, а інші...

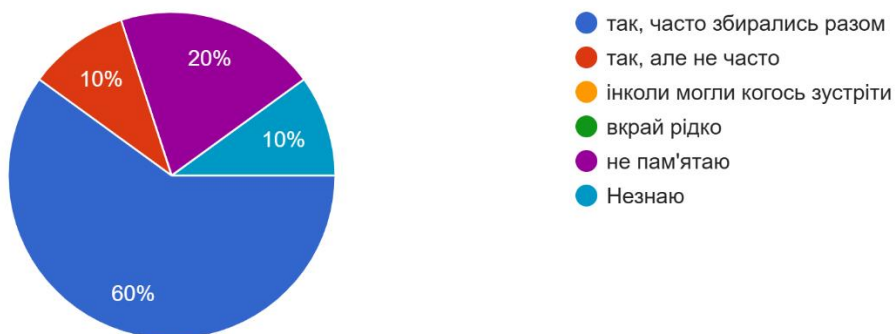
Так. Переселення нашої родини припало на грудень 1945 року. Взяти корову і трохи речей. Нову дерев'яну хату спалили. Їхали товарним вагоном. Дітей (Анастасії, Марія, Ганна, Микола, Іван, бабця була вагітна Галиною, яка народилась в березні 1946) вклали біля корови і накрили щоб не змерзли. Прибули у Золочів, так як сім'я була велика то дали хату лісничівку. Та скоро прийшли люди і сказали, якщо хочете жити то забирайтесь з хати. Так вони знайшли покинуту курну хату і стали там жити

Баба розповідали. Року не знаю. Дали мало часу на збори. Бабу з її мамою і меншою сестрою вивезли і поселили в хліві сільської родини наприкінці села Вороняки. Їхній батько із старшими братами в той час були на заробітках в Аргентині, тому вони не знали, що жінок переселили. Вони довго надсилали передачі в Польщу, які забирав собі поляк, що прийшов жити в їхню колишню хату. Той самий поляк писав листи батьку від імені бабусиної мами. А мама (моя прабабуся) багато років нічого не знала про свого чоловіка і його синів від першої покійної жінки. Через багато років вони дізнались правду. Баба вийшла заміж за свого хлопця, теж з Липовець, мого діда. Але мій дід був небагатослівний і його історії я не знаю.

В1945р прийшли поляки і сказали через дві години залишити домівки. Їхали вони товарним поїздом разом з худобою і ве що встигли взяти з собою. Коней взяли в окремий вагон і відчепили його. Їхали два міс яці в холоді і голоді. Борогою вмирили старші діти з голоду. На станціях зупинявся поїзд і розсиляли людей по селах

10. Чи підтримували Ваші рідні з'язок з іншими переселенцями?

10 відповідей

11. Чи відвідували Ваші рідні Лемківщину після переселення? Якщо так, то якими були їхні враження?

10 відповідей

Ні

Мама відвідала, але село Липовець було спалене

не відвідували

Відвідувала Липовець найстарша мамина сестра Анна та ми, внуки. Села нема, німці сралили в цент коли відступали. На місці церкви поставили Хрест, там відпоавляється Служба Божа, іколи приїздять лемки.

На жаль, мої Батьки жодного разу, після вигнання не були.

Бабця з дідом - ні, а мама- так. Хочеться туди повертатись знову і знову

Так, мій батько їздив до Липовець. Баба з дідом - ні, бо після того, як Україна стала незалежною, в них вже не було здоров'я.

Батьки не їздили бо помирали молодими

12. Чи можете Ви пригадати якими описували рідні місця Лемківщини Ваші рідні? Чи є у Вас цікаві історії пов'язані з Лемківщиною, які передаються від покоління до покоління? Наприклад, про конкретних осіб, родинні пригоди чи події? Історії, які ваші рідні згадували найчастіше, коли говорили про Лемківщину.

10 відповідей

Ні

Мамина сестра Яворницька (Герило) Марія 1937 р.н. згадувала, що в них був великий сад, в лісі багато грибів, вони мали свій ліс, багато городу, великий будинок, вони навіть наймали для обробітку людей

знаю мало інформації

Коли німці відступали, попалили хати. В дідуся був окремий підвал і дві пари міцних дубових дверей. Там ховалась родина і чвященник, бо церква була поряд. Оскільки в сім'ї було багато дітей - шестеро, то німці у хаті зробили штаб, щоб радянська армія не стріляла (?!). Коли відступали, то хату підпалили, хоч висіла люлька з тримісячною дитиною. А ще мама розказувала, як її тато ходив до Чехії і міняв продукти на стрічки і коралі для дівчат.

Дуже часто згадували про свій дім, край, про Лемківщина. Про життя, традиції події, пригоди.

Згадала розповідь маминих сестер , що у селі була річка, яка мала бистру течію. Діти перейти її не могли, тільки як переходила худоба то вони чіплялись за її хвости і так переходили річку. То було на кордоні з словаками так казали.

Мій дідо був із заможної родини. Вони мали свої поля, свій ліс, худобу, коней, і через їхні угіддя текла річка. Прабабуся була з біднішої родини, тому її віддали за багатого вдівця із синами, з яким в неї було дві дочки. Вони завжди з сумом згадували гарну природу і традиції своєї Лемківщини, але небагато про це при нас говорили, бо в селі на Вороняках і в Золочеві переселенців не любили і вони намагалися чим менше згадувати про те, що вони чужі, хотіли найбільше влитися в нове для них суспільство і нові устої, як я зараз собі думаю.

Згадували про свої рідні землі бо них було своє поле свій ліс .І залишили вони все і хати а тут поселили їх в розвалини Вони мали велике господарство а встигли взяти одну корову

13. Чи є у Вашій сім'ї звичаї чи традиції, яких дотримувались ще на Лемківщині? Чи розповідали Ваші члени сім'ї як вони святкували свята на Лемківщині? Й чи могли вони так само святкувати їх на новому місці?

9 відповідей

Родина була дуже віруюча, православна дотримувалась всіх релігійних свят, святкували скромно, але весело. Я малою пам'ятаю як на Різдво діді приносив дідух (сіно) і ми на ньому спали

Не знаю

немає

На святвечір мама варить зупку з грибів, як варила її мама.

Так, частково

Старалися дотримуватися своїх традицій.

Так. Особливо ми дотримуємось традицій Різдвяних свят як було в нашій родині. Завжди говорили як святкували і тут старались дотримуватись цих традицій

За часи мого дитинства Різдво було особливим святом, в родині батька святкувалось по-іншому, аніж в родині мами, які були українцями із Львівщини. Татові батьки мали свою мову, трохи іншу, ніж та, якою розмовляли навколо. І татова мама була дуже розумною, працьовитою і надзвичайно доброю. Її вчення та приклад завжди зі мною. Дідо був небагатослівним і строгим, його слово було законом а хаті, але він був добрим та справедливим.

Коли приїхали мої батьки Україну з Польщі і наше село було їх тридцять сімей Вони були голодні змерзлі але веселі бо лемки веселий народ. Вони коровою їхдили по селах і просили кусок хліба але вечером з ирраличя разом і співали і весе лилися Корінні поляки спочатку почали виїжджати бо не знали який народ приїхав але по ачивши як вони веселяться і спокійний народ почали вертатися в свої домівки

14. Чи святкуєте Ви свята в лемківських традиціях? Можливо знаєте лемківські пісні або готуєте характерні страви?

10 відповідей

Так, і співаєм і готуєм страви: мастиво, бобальки, робили масло в масляні...

Плетемо різдвяного павука , відродили цю традицію декілька років тому

не святкуємо,не знаю і не готую

Збираємось разом з "Родинним деревом" на Різдво/ Йордан, співаємо лемківських пісень, куштуємо страви, приготовлені старшими жінками, слухаємо розповідді, ділимоь споминами.

Готуємо страви

Згадуємо дуже часто як розповідали Батьки, стараємося пам'ятати і підтримувати різні заходи пов'язані з Лемківською культурою та звичаями.

Так. В родині завжди співали пісні. На свят вечір готую завжди картопляні голубці(хоча колись були лангоші- картопляна маса печена на листах капусти) багато співаємо пісень , а на Різдво колядуємо колядки які завжди колядували в родині

Різдво в моїй родині зараз святкується так, як святкували в татовій сім'ї. Але інші свята та традиції (як от, плетіння вінків на Спаса, освячення маку та фруктів на Маковея) ми вже не наслідуюмо.

Ні

Так стараюсь варити вечерю як навчила мене бабуся боо мама померла

15. Чи розмовляє хтось у Вашій сім'ї лемківським діалектом? Чи знаєте Ви лемківські приказки, прислів'я або характерні слова?

8 відповідей

Розмовляли лемківською мої дід та баба Яворницькі, мати народилась на Україні і розмовляла чистою українською

не розмовляє ніхто, не знаю

Розмовляв дідусь, вуйко

Ні

Мало розмовляємо, але розумію.

Ні. Деякі загальні.

Тато. Серед друзів лемків та родичів, але не в щоденному житті. Між собою ми говоримо українською.

Ні але я знаю лемківську мову Ішла вівця бо лепівця стрітмвс з ньов баран ні ідь вівцьо до лепівця бо підеме заран.

16. Яку роль відіграє релігія у Вашій сім'ї? Чи розповідали Вам до якої церкви ходили ваші родичі на Лемківщині? Чи збереглися у Вашій сім'ї особливі релігійні обряди, пов'язані з Лемківщиною?

9 відповідей

Сім'я релігійна, ходили до православної церкви в с. Липовець

Предки були православними християнами

майже нічого не знаю

Дідусь ходив до православної церкви. Поляки погрожували православному священнику с. Липовець, щоб перейшов на римокатолицький обряд, або хоча б на грекокатолицький. Він відмовився, його побили, грозивось вбити рідних, та він не перейшов. Тоді дали йому спокій і сказали, що він сильний у вірі своїй, як ніхто.

Не велику, ні, ні.

Важливу роль, адже наш Лемківський народ є надзвичайно релігійним народом. Звичайно дотримуємося релігійних обрядів.

Ніколи не наголошували яка була церква православна чи греко-католицька Просто говорили що ходили до церкви. На Йордан розказували що йшли вмиватися до потічка, а потім сідали вечеряти

Ми православні, по тату. Обряди залишилися лише у щоденному побуті та облаштуванні дому, в гостинності та святкуванні Різдва.

Там де жили батьки була православна церква а в деяких селах була католицька. Так на свят вечір ми ходимо із свічкою і хлібом до худоби курей собак і всіх частуємо хлібом часником фсіллю

17. Чи відвідували Ви коли-небудь Лемківщину? Якщо так, то які емоції у Вас виникли під час цієї подорожі?

9 відповідей

Так. Відвідала місце де було село Липовець. Гарна гориста територія, невеличка річка (потічок лемківською), цвинтар зруйнований, надписи на пам'ятниках пошкоджено

Не відвідувала

не відчував

Планую відвідати цей чаріаний край після війни

Ні

Дуже часто що року зі своєю родиною їдемо провідати Лемківський край.

Так. Хочеться туди повертатись

Ні, але дуже хочу і планую.

Ні но маю надію що відвідаю тіє село де жили мої батьки

18. Якщо ніколи не відвідували, то чи хотіли б відвідати у майбутньому? І як Ви відчуваєте свій зв'язок із Лемківщиною зараз, навіть якщо ніколи не були там? Чи відчуваєте Ви цей зв'язок через спогади, які Вам передавали?

9 відповідей

Так

Зв'язок відчуваю

Так , дуже хотіла б

хотів б відвідати

Я горжумь, що належу через матір до цієї гілки української нації

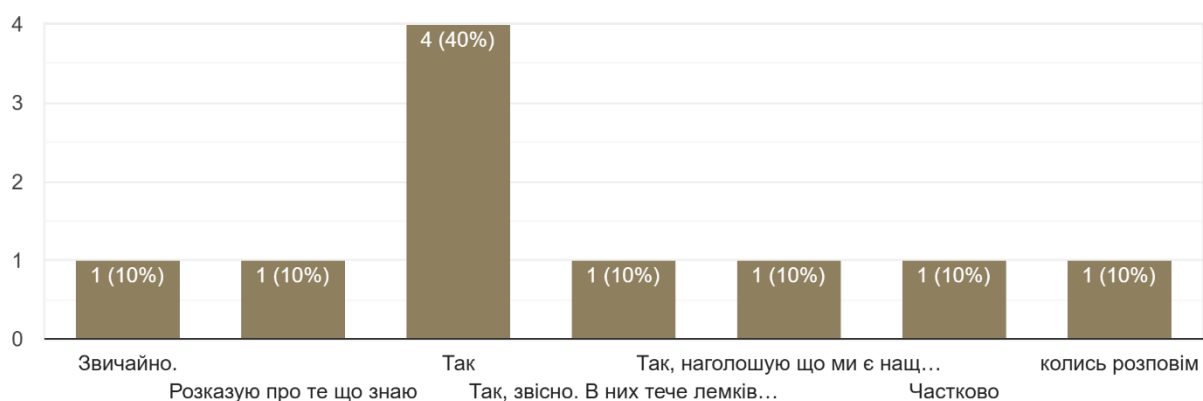
Думаю, що маю зв'язок, тому хочеться відвідувати ще і ще ці землі.

Хочеться побувати в інших місцях Лемківщини

Мені дуже хочеться побувати на лемківшині

19. Чи розповідаєте Ви про своє лемківське походження своїм дітям/друзям/знайомим?

10 відповідей

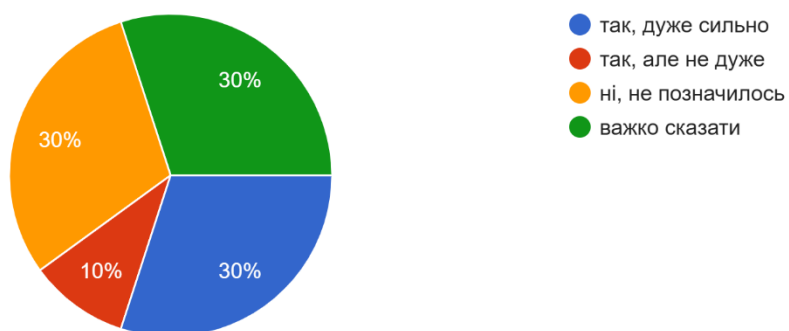
20. Чи шукали Ви додаткову інформацію про Лемківщину, переселення та ін. ще звідкись, окрім як з розповідей Ваших рідних? (це можуть ...мків, знання отримані під час навчання та ін.)

9 відповідей

21. Чи позначилось на Вашому житті походження з родини переселенців?

10 відповідей

22. Чи є у Вашій громаді або в регіоні організації, які підтримують лемківську культуру? Чи берете Ви участь у заходах пов'язаних з лемками, таких як фестивалі, зустрічі, участь в організаціях?

10 відповідей

Так, член ради товариства переселенців з етнічних земель Польщі "Родинне дерево"

Не знаю

не має

Так, постійно відвідуємо збори, фестивалі, заходи за участю організації "Родинне дерево"

Так,ні.

Так.Обов'язково відвідую такі заходи.

Так, Родинне дерево, я є членом ради цієї організації

Так

Беру участь але не завжди є можливість

23. І на останок. На Вашу думку, які фактори можуть впливати на збереження чи втрату лемківської самоідентичності? І що можна зробити для підтримки лемківської культури, особливо популяризації її серед молоді?

10 відповідей

Популяризація завдяки фестивалям, де збираються родинами

Знаю нащадків переселенців з операції "Вісла ", які не ідентифікують себе як лемки чи бойки , а кажуть що вони українці. Багатьом людям бракує інформації і вони не розуміють що можна бути українцем і лемком

важке питання бо мало знаю про лемківщину

Більше заходів, пісень на рівні держави (дякую Христині Соловій), інформації у школах, художня література (роман "Княгиня Романова" про жителів с.Липовець Санокського повіту).

Глобалізація, програв у війні та подальше зросійщення. Збільшення кількості музичних творів, популяризація лемківської культури через соц.мережі,організація для молоді подорожей на Лемківщину .

Звичайно, щоб майбутні покоління не забували про своє коріння, про Батьків, дідусів, прадідусів та їх походження. Напевно найголовніше те, щоб на Державному рівні визнали цю трагедію Лемківського народу, яке насильно вигнали.

Залучати молодь і наголошувати що вони є нащадками .

Більше залучати молодь до різного типу заходів, використовувати сучасні засоби для об'єднання лемків різних країн, доносити важливість самоідентифікації, заохочувати до вивчення свого походження та підтримання і розвитку своєї культури.

Розповідати дітям

Потрібно щоб визнали наш народ депортованим Потрібно більше розказувати молоді про виселення і залучати їх до більше вивчення літератури..Є багато музичних колективів .В нас у Золочеві є пам'ятник Родинного дерева на якому зображений Ісус Христос який закликає всіх людей до себе Є шпали які нагадують про поїзд яким везли людей і тримали на вокзалах по декілька днів а за пам'ятником є листочки дерева на кожному з них написано село з якого були вивезений народ Подібні пам'ятники є майже в кожному районному центрі